

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง บทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพ ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงทฤษฎี เอกสาร และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อการรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน และใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย ดังนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาต่องานศพ

พระสงฆ์ คือ เสาหลักของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย จากอดีตจนกระทั่งปัจจุบันวิถีคิด ความเชื่อและวิถีชีวิตในสังคมไทยนั้น ส่วนใหญ่อิงอยู่กับเรื่องราวของพระพุทธศาสนา พระสงฆ์มีบทบาทสูงในเรื่องการทางนำชีวิต และพิธีกรรมตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นผู้ให้คำปรึกษา แนะนำทางออกของปัญหาชีวิต การให้การศึกษา การรักษาพยาบาล การสาธารณสุข วิชาการช่าง รวมไปถึงเรื่องพลังอำนาจของเทพยดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้อาจเป็นกุศโลบายที่เชื่อมความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มชนอย่างมีจารีตที่สอดคล้องกับวิถีการเลี้ยงชีพ สภาพดินฟ้าอากาศ และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติในแต่ละท้องถิ่น แม้ประเทศไทยไม่ได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจนว่า “ศาสนาพุทธ” เป็นศาสนาประจำชาติแต่ความเป็นประเทศไทยสายสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และศาสนาพุทธมีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น

หากกล่าวถึงงานศพ พิธีกรรมความตาย เป็นพิธีกรรมสำคัญที่สุดของมนุษย์อย่างน้อย ๓,๐๐๐ ปีมาแล้วสืบเนื่องถึงปัจจุบัน มนุษย์ยุคหินยุคแรก เชื่อว่าคนเรามาจากบาตลทางน้ำที่อยู่ใต้พื้นดิน เมื่อคนตาย ก็กลับสู่ถิ่นเดิมในบาตลที่มีนาคพิภพอยู่ คนมีฐานะทางสังคม เช่น หัวหน้านเผ่าพันธุ์ หรือหมอผี เมื่อตายไปคนทั้งชุมชนจะร่วมกันทำพิธีศพใหญ่โต แต่ถ้าเป็นคนทั่วไปตายลง จะทิ้งให้แร้งกากิน พิธีศพทั่วไปเครือญาติจะเก็บศพไว้หลายวันหลายคืนเพื่อส่งวิญญาณ โดยมีการกินเลี้ยง ขับร้อง เล่าเรื่องราวต่าง ๆ ของเผ่าพันธุ์ เมื่อครบกำหนดที่ตกลงกันไว้อาจห่อหุ้มศพด้วยเครื่องจักสาน ใบไม้ และแห่ศพไปฝังไว้บริเวณที่กำหนดรู้เป็นสถานเฉพาะพื้นที่ของชุมชน ขบวนแห่ศพมีเครื่องประโคม ด้วย ฆ้อง กลอง หรือมโหระทึก เมื่อเอาศพลงหลุมจะมีสิ่งของเครื่องใช้ที่แสดงฐานะและความสำคัญของผู้ตาย เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องประดับ ฝังไปกับศพ บางเผ่าพันธุ์

ทำโลงศพด้วยไม้ที่ขูดเป็นรางหรือโลงไม้ แล้วเอาศพวางไว้ในรางหามไปไว้ในถ้ำ หรือเพิงผาแหล่งศักดิ์สิทธิ์^๑

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อธิบายความหมายของคำว่า การตายไว้ว่า การตาย หรือ มรณ หมายถึง ความสิ้นสุดของชีวิตหรือ การตาย คือการที่ขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) แตกสลาย การทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ การที่ชีวิตสูญสิ้น ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตกแห่งขันธ์ ความทำลายไป ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งธรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า มรณะ ๖ ดังปรากฏคำอธิบายในพระสูตรต้นตปิฎกว่า พระสารีบุตรได้กล่าวถึงการตายไว้ว่า “ผู้ตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ทั้งกายสังขารคือ ลมหายใจเข้าออกก็ดับไป วิจิสังขาร ได้แก่ วิตก วิจาร คือ ความตรึกความตรองก็ดับไป และจิตสังขาร คือ สัญญา และเวทนา คือ ความกำหนดได้หมายรู้ก็ดับไป อายุก็หมดสิ้นไป โออุณ คือไฟที่เกิดแก่กรรมก็สงบ อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูกลิ้น กาย ก็แตกทำลายไป”^๒

ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงเรื่องการตายไว้ว่าเป็นสิ่งที่น่าสังเวชใจ เป็นทุกข์ เป็นอุทาหรณ์ ให้เร่งรีบปฏิบัติตนเพื่อพ้นจากการตาย “ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือในโลกนี้ ซึ่งบุรุษหรือสตรีหลังจากตายไปแล้ว ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน พองขึ้นอืด ข้ำเลือดข้ำหนองมีสีเขียว มีน้ำเหลืองแตกซ่านและเต็มไปด้วยความเน่าเปื่อย ก็ความคิดไม่เคยเกิดขึ้นแก่ท่านบ้างเลยหรือว่าท่านก็เหมือนกันจะต้องมีการตายเป็นธรรมดาไม่สามารถหนีพ้นการตายไปได้” เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอายุคนเรามีเพียงจำกัดเท่านั้น คืออย่างน้อย ๆ ก็ไม่เกิน ๑๐๐ ปี ดังปรากฏในพระพุทฺธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อายุคนเรานี้สั้นนัก ชาติหน้ายังจะต้องไปเกิด กุศลควรสร้างไว้พรหมจรรย์ควรประพฤติไม่มีใครเลยที่เกิดแล้วไม่ตาย ภิกษุทั้งหลาย คนใดอายุยืน คนนั้นจะอยู่ได้แค่ ๑๐๐ ปีหรือเกินกว่าบ้างก็เล็กน้อยการตายเป็นสิ่งที่ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่พ้นและไม่รู้ได้ว่าจะตายลงเมื่อใด พระพุทธองค์ ทรงเตือนให้รีบกระทำแต่กรรมดีและปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ เพราะนานหนักหนาแล้วที่เธอทั้งหลายได้ประสบกับความทุกข์ในการตายของบิดา มารดา บุตร ธิดา พี่น้องชายหญิงทั้งหลาย ก็ในขณะที่ประสบความทุกข์เช่นนั้นเธอทั้งหลายได้หลั่งน้ำตา ลงบนหนทางอันยาวนี้มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ทิศเสีย”^๓

^๑ “สุวรรณภูมิ สังคมวัฒนธรรม พิเศษ ๓,๐๐๐ ปี ที่สุวรรณภูมิในอุษาคเนย์”. มติชนรายวัน. (๑๑ มกราคม ๒๕๕๑) : ๓๔.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๖-๔๕๗/๔๕๔-๔๕๕.

^๓ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๕๑-๑๕๔.

ท่านพุทธทาสภิกขุ ปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการตายไว้ว่า การตายเป็นหน้าที่ของสังขาร สังขาร คือ สิ่งปรุงแต่งจากเหตุจากปัจจัยเมื่อเหตุปัจจัยบางส่วนหยุดปรุงแต่งมันก็มีการตายบางส่วนปรากฏออกมา สำหรับสังขารส่วนนั้นจึงถือว่าการตายเป็นหน้าที่ของสังขาร หรือสังขารมีหน้าที่ที่จะต้องตาย หรือ การตายคือ หมคติ หมตสภบสุข หมตความประเสริฐหมดอะไร นี่เรียกว่า “ตาย” ตายในภาษาธรรมซึ่งเราตายติดกันทุก ๆ วัน ทุก ๆ คืนก็ว่าได้ คือการตายตามภาษาธรรมนี้เพราะมีความหนักอกหนักใจเราร้อนอยู่เสมอเป็นห่วงวิตกกังวลอยู่เสมอ ยิ่งฉลาดมากยิ่งขึ้นตายได้ลึกซึ้งกว่าตายได้อย่างที่เรียกว่าพิเศษกว่าคนโง่^๔ และกรรมเป็นเหตุให้เกิดวิบากหมุนเวียนเป็นวงจรอย่างไม่มีสิ้นสุด และการตายนั่นก็ถือว่าเป็นความจริงอย่างหนึ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องเผชิญเมื่อเราจะต้องเผชิญอยู่แล้วก็ควรรู้จักปฏิบัติต่อมันอย่างถูกต้องให้เกิดผลดีมากที่สุดและเกิดโทษน้อยที่สุด ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้รู้จักระลึกถึงการตาย ที่เรียกว่า “มรณัสสติ” เพื่อให้เกิดการคิด การทำในใจพิจารณาถึงธรรมชาติแห่งการตายให้มีประสิทธิภาพสูงสุด จากการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนา อาจกล่าวโดยสรุปถึงประโยชน์ของการตายได้ว่า ๑) เป็นอนุสสติในการพิจารณาเพื่อให้เข้าถึงสังขาร ๒) การตายเป็นเครื่องเตือนสติให้เราไม่ประมาท ๓) การตายสามารถเป็นอุปกรณ์หรือสื่อในการสอน ซึ่งถือว่าเป็นกรอบที่จะพยายามอธิบายให้เข้าใจถึงคุณค่าหรือคุณประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการตาย ซึ่งโดยมากคนทั่วไปมักจะเห็นว่าความตายเป็นเรื่องของความโศกเศร้า แต่พระพุทธศาสนาก็ได้พยายามที่จะสอนให้มนุษย์รู้และเข้าใจถึงมุมมองเรื่องความตายที่แปลกไปจากความคิดและความเข้าใจแบบเดิม ๆ ของคนทั่วไป

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในสมัยพุทธกาล การจัดงานศพนั้นถือเป็นเรื่องที่น่ามาซึ่งความเศร้าโศกสำหรับคนทั่วไป คนอินเดียในสมัยพุทธกาลมีวิธีการจัดการเกี่ยวกับศพนั้นโดยจะใช้วิธีการต่าง ๆ หลายวิธีด้วยกัน คือ ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าผิบบิประเพณีการนำศพไปฝังดิน ประเพณีการนำศพไปเผา ประเพณีการนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา ประเพณีการนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ

จากการศึกษาค้นคว้าแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ที่อาจเป็นหลักฐานเกี่ยวกับประเพณีงานศพในสมัยพุทธกาล จากคัมภีร์อรรถกถาให้ข้อค้นพบว่า มักจะมีการจัดการศพด้วยการเผา บางแห่งมีการจัดการศพด้วยการฝัง หรือการนำศพไปทิ้ง ดังกรณี บุตรของนางกิสสาโคตรมีตาย นางอุ้มร่างบุตรไปถามหายาเพื่อรักษา บุรุษคนหนึ่ง แนะนำให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงแนะนำ ให้นำ

^๔ พุทธทาสภิกขุ. พจนานุกรมพุทธศาสน์พร้อมคำอธิบายขยายศัพท์, เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปี พุทธทาสพุทธศักราช ๒๔๔๘-๒๕๔๘, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕.

ไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาด จากเรือนของคน ที่ไม่มีใครเลยตาย นางเที่ยวตระเวนถามหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดนั้น ผลสุดท้ายก็หาไม่ได้ดังใจปรารถนา นางจึงทิ้งศพของบุตรไว้ในป่า เสร็จแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า^๕

ส่วนกรณีตัวอย่างของการฝังศพนั้น มีกล่าวไว้ในเรื่องของนางวิสาขาอุบาสิกา เรื่องมีอยู่ว่า นางวิสาขาได้ตั้งหลานสาวชื่อ นางสุทตติ ให้ดูแลภิกษุสงฆ์ในเรือนตนเอง ภายหลังเธอได้สิ้นชีวิต นางวิสาขาจึงให้นำร่างของเธอไปฝัง หลังจากนั้นจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า^๖

การจัดงานพระบรมศพของพระพุทธเจ้านั้นจากการศึกษาพุทธประวัติที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร พอที่จะนำมากล่าวคือ ในวันที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานได้เสด็จจากเมืองเวสาลีผ่านหมู่บ้านต่างๆ เป็นลำดับ เพื่อที่จะเสด็จไปปรินิพพานที่เมืองกุสินารา และก่อนที่จะปรินิพพานนั้นพระอานนท์ทรงถามถึงการปฏิบัติต่อพระพุทธรูปว่าจะทำอย่างไร จึงทำให้เห็นถึงขั้นตอนและพิธีกรรมการจัดพิธีกรรมพระบรมศพ ดังนี้

หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วพระอานนท์ได้ไปแจ้งข่าวแก่พวกมัลลกะตริยให้ได้ทราบ เมื่อทราบแล้ว พวกมัลลกะตริยผู้ครองกุสินาราได้รับเป็นธุระหน้าที่ในการจัดการพระบรมศพตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า “หน้าที่ปฏิบัติต่อพระสรีระไม่ใช่หน้าที่ของภิกษุ แต่เป็นหน้าที่ของพระราชา ฆราวาส และพราหมณ์ผู้ศรัทธาในเราจักทำเอง” โดยเจ้ามัลลกะตริยได้ประกอบพิธีดังเช่นพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคำแนะนำของพระอานนท์ที่ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

ทรงให้ผ้าไหมห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้า เสร็จแล้วห่อด้วยผ้าลินบริสุทธ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้าด้วยผ้า และผ้าลินได้ ๑,๐๐๐ ชั้นแล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเติมน้ำมันเต็ม แล้วใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้วทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วยกพระสรีระของพระพุทธเจ้าขึ้นสู่จิตกาธาน^๗

ในการอัญเชิญพระสรีระของพระพุทธเจ้าสู่จิตกาธานนั้นได้เคลื่อนขบวนพระบรมศพตามความประสงค์ของเทวดา ว่าจะสักการะพระบรมศพของพระผู้มีพระภาคด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง

^๕ พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๕๐๑-๕๐๒.

^๖ พ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๔๐๐.

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๐/๑๓๓.

^๘ อ้างแล้ว.

ประโคนคนตรี ระเบียบดอกไม้ และของหอมอันเป็นทิพย์จะอัญเชิญพระสรีระไปทางทิศเหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางทิศเหนือ อันเชิญผ่านใจกลางเมืองแล้วออกสู่ประตูด้านทิศตะวันออก เสร็จแล้วจึงถวายพระเพลิงพระสรีระของพระพุทธเจ้าที่มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศตะวันออกของเมือง^๙ เสร็จแล้วประมุขเจ้ามัลละ ๔ องค์ ทรงสนานพระเศียร และทรงพระภูษาใหม่ แล้วทำการถวายพระเพลิงแต่ไม่อาจจุดไฟให้ติดได้ เพราะเป็นความประสงค์ของเทวดาที่ต้องการให้พระมหากัสสปะได้มาสักการะพระบรมศพ เมื่อพระมหากัสสปะและภิกษุ ๕๐๐ รูป เข้าไปยังมกุฏพันธเจดีย์ของเจ้ามัลละในกรุงกุสินาราสืบถึงจิตกาธานแล้ว ห่มจีวรเฉวียงบ่า ประนมมือกระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ เปิดฝ้าคลุมพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าออก ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า เมื่อพระมหากัสสปะและภิกษุ ๕๐๐ รูป ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าเสร็จจิตกาธานพระเพลิงได้ไหม้พระสรีระของพระพุทธเจ้าเองโดยไม่มีใครติด^{๑๐}

เมื่อพระเพลิงได้ไหม้พระอวัยวะ ไม่เหลือแม้แต่เถาหรือเขม่า คงเหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุและฝ้าห่มหุ้มพระบรมศพในจำนวนทั้งหมด ๕๐๐ กู่ ถูกเผาไฟไหม้เพียง ๒ ฝ้าเท่านั้น คือฝ้าในสุด และนอกสุด หลังจากพระเพลิงได้ไหม้พระบรมศพแล้ว ความมหัศจรรย์ได้เกิดขึ้น คือท่อน้ำได้หลั่งไหลมาจากอากาศ และน้ำได้พุ่งขึ้นจากไม้สาละดับจิตกาธาน หลังจากนั้น เจ้ามัลละจึงได้นำน้ำหอมล้วน ๆ มาดับจิตกาธาน หลังจากนั้นได้เก็บและแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไว้เพื่อเก็บไว้ก่อเจดีย์สักการะ

นอกจากนี้ยังสามารถสรุปให้เห็นถึงพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า รวมทั้งพิธีศพที่กระทำขึ้นกับพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ และพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพเจ้าสุทโธทนะ ในสมัยพุทธกาลที่มีระเบียบพิธีศพ ดังนี้

๑. การสักการะศพ

พิธีกรรมศพของพระมหาโมคคัลลานะ กล่าวถึงการสักการะศพไว้ว่า หลังจากได้กราบทูลลาพระพุทธเจ้าเพื่อกลับไปนิพพาน ณ กาฬสียาประเทศแล้ว ฝ่ายมวณมนุษย์และเทวดาต่างก็มาสโมสรสนนิบาต ด้วยการอภิวาทสักการบูชาด้วยคันธมาลา และข้าวดอก บ่งบอกถึงความเคารพนับถือ

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๘/๑๓๒.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓-๒๓๔/๑๓๕.

๒. การรณน้ำศพ

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพเจ้าสุทธโชนะ พระพุทธเจ้าที่ทรงทำพิธีกรรมสร้างน้ำพระบรมศพ โดยทรงยกพระเศียรศพพระบิดา ด้วยหัตถ์ของพระองค์แล้วจึงทรงนำสุคนธาวีสร้างพระบรมศพ^{๑๑}

๓. การห่อศพ

พิธีกรรมการห่อศพนั้น มีปรากฏหลักฐานเฉพาะการห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้า ซึ่งเจ้ามัลละได้ประกอบพิธีดังเช่นพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคำแนะนำของพระอานนท์ที่ได้กราบทูลถามพระองค์ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังปรากฏในพระไตรปิฎกที่กล่าวไว้ข้างต้น

๔. การนำศพใส่โลง

พิธีกรรมการนำศพใส่โลงในสมัยพุทธกาลนั้น มีปรากฏในพระไตรปิฎกเฉพาะพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนในคัมภีร์อื่นมีกล่าวถึงพิธีกรรมนี้เพียง ๒ แห่ง คือ พิธีศพของพระสารีบุตรและพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพเจ้าสุทธโชนะ สำหรับโลงศพในสมัยพุทธกาลนั้น เรียกว่า “ราง” หรือ “หีบ” เช่น กรณีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกบรรยายไว้ดังนี้ “ทรงใช้ผ้าไหมห่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้วจึงห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์ จึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเดิมด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วอัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้นสู่จิตกาธาน

๕. การบำเพ็ญกุศลศพ

ในระหว่างที่รอการจัดการศพนั้น ในสมัยพุทธกาลนั้นได้มีพิธีกรรมบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศให้ผู้เสียชีวิตเช่นเดียวกันในปัจจุบัน พิธีกรรมดังกล่าวคือการให้ทาน การถวายภัตตาหาร และการแสดงธรรม ดังตัวอย่างพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพุทธบิดา ดังนี้ “ในกาลเมื่อพระเจ้าสุทธโชนะบรมกษัตริย์ปรินิพพานบรรดาชัตตยักษัตริย์ บริวารทั้ง ๖ พระนคร คือ กรุงกบิลพัสดุ์ กรุงเทวทหะ กรุงโกถลินคร กรุงสัถกนคร กรุงสุปวาसनคร และกรุงเวรนคร ต่างก็อาวรณ์แสนโศกเศร้าปริเวทนาต่างได้มาสโมสรสันนิบาต ต่างร่วมกันทำทักษิณาทานการกุศลต่าง ๆ มิได้ขาดถวายพระโลกนาถศาสนาทำทักษิณาทานถวายพระอริยะสงฆ์มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ครั้นเสร็จภัตตาหาร พระบรมศาสดาจารย์ทรงอนุโมทนาเทศนา

^{๑๑} จันทร์ ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๖.

๖. สถานที่เผาศพ

ในสมัยพุทธกาลเมื่อมีบุคคลเสียชีวิตสิ่งที่ควรให้ความสำคัญลำดับแรก คือ สถานที่เผาศพ ซึ่งเรียกว่า จิตกาธาน หรือเชิงตะกอน ดังได้กล่าวมาบ้างแล้วในตอนต้น เชิงตะกอนเผาศพนั่นจะจัดเตรียมไว้ชั่วคราวเฉพาะศพนั้นเท่านั้น ไม่ได้สร้างไว้เป็นการถาวร และเชิงตะกอนจะอยู่ป่านอกเมือง หรือตามสถานที่เหมาะสมไม่ได้อยู่ในที่ชุมชนหรือในวัดเหมือนวัดบางแห่งในปัจจุบันนี้เช่น สถานที่ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระพุทธเจ้า คือ มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละก็อยู่ในทิศตะวันออกเมือง

๗. เรือนสำหรับปลงศพ

ในสมัยพุทธกาลนั้น นอกจากจะมีเชิงตะกอนเผาศพแล้วยังปรากฏว่ามีเรือนสำหรับปลงศพของคนตายด้วย ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า “เรือนยอด” สำหรับเรือนยอดนั้น มีทั้งสร้างไว้ประจำสถานที่ปลงศพ และเคลื่อนที่ได้ เช่น ตัวอย่างเรือนยอดซึ่งสร้างประดิษฐานพระบรมศพ โดยท่านได้พรรณนาไว้ดังนี้

ขณะนั้น มวลอมรเทพทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุ มีท้าวอมรินทร์ราชเป็นประธานได้สมัครสมานนำทิพยภูฏาการันตรการด้วย ๕๐๐ ยอด นำมาสมทบพร้อมทั้งอပ်ด้วยทิพยสุคนธ์เพื่อร่วมทำฌาปนกิจพระบิดาแห่งพระพุทธพล

ส่วนเรือนยอดที่เคลื่อนที่ได้นั้น มีตัวอย่างที่ท่านได้แสดงไว้ในอรรถกถาตอนว่าด้วยพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่ที่เผาศพของพราหมณ์ทั้งสองสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็นิพพานที่เรือนของตน คราวนั้นชนทั้งหลายทำสักการะอย่างมากมายแก่พราหมณ์ และพราหมณ์เหล่านั้นแล้วก็ยกทั้งสองขึ้นสู่เรือนยอดหลังเดียวกันนั้นแหละนำไปแล้ว แม้ศาสดามีภิกษุเป็นบริวารได้เสด็จไปยังป่าช้ากับชนเหล่านั้นเหมือนกัน

๘. ขบวนศพ

การเคลื่อนศพเพื่อนำไปเผา ณ เชิงตะกอนที่เตรียมไว้ ในสมัยพระพุทธกาลได้มีตัวอย่างที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก่อนจะมีพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ โดยมีใจความบรรยายถึงขบวนเคลื่อนพระบรมศพตามความประสงค์ของพวกเทวดา ดังนี้^{๑๒}

พวกเทวดามีความประสงค์ว่า พวกเราจะสักการะเคารพบนอบบูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาคด้วยการฟ้อนรำขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้ และของหอมอันเป็นทิพย์จะ

^{๑๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๔๕๔.

อัญเชิญ (พระสรีระ) ไปทางทิศเหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่ประตูเมืองทางทิศเหนือ อัญเชิญผ่านใจกลางเมืองแล้วออกทางประตูด้านทิศตะวันออก เสร็จแล้วจึงถวายพระเพลิงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคที่มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศตะวันออกของเมือง

ส่วนในอรรถถกก็ได้กล่าวถึงขบวนเคลื่อนศพไปป่าช้า ซึ่งพระศาสดาและพระภิกษุ ๕๐๐ รูป ได้เสด็จไปป่าช้ากับขบวนศพเหมือนกัน ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของเรือนยอดข้างคันซึ่งในการที่พระศาสดาได้เสด็จไปป่าช้าพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า คงจะวิวัฒนาการมาเป็นการให้พระจุลศพในสมัยปัจจุบัน

๕. การบังสุกุลศพ

พิธีกรรมการบังสุกุลศพในปัจจุบันนี้ในสมัยพุทธกาลไม่มีการกล่าวถึงการทอดผ้าบังสุกุล และอาราธนาพระสงฆ์ไปพิจารณาผ้าบังสุกุลโดยตรง เพียงแต่มีการอธิบายถึงผ้าบังสุกุลไว้บ้างว่า หมายถึง ผ้าคลุมศพที่พระสงฆ์ได้จากผ้าห่อซากศพหรือกองขยะ แต่พิธีกรรมศพในสมัยพุทธกาลที่ผู้วิจัยคาดว่า จะวิวัฒนาการมาเป็นการบังสุกุลในปัจจุบันนี้ก็คือ การที่พระสงฆ์ไปพิจารณาซากศพ เช่น ในอรรถถกกล่าวถึงกรณีที่พระพุทธเจ้าให้พระสงฆ์ตลอดจนถึงชาวบ้านพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานจากสรีระร่างของนางสิริมาทั้งไว้ ณ ป่าช้าผิฉิบ ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนว่า ด้วยการทิ้งศพ หรือตอนที่พระมหากาลบำเพ็ญโศสานิกรุดงค์ แล้วหญิงสัปเหร่อชื่อว่า กาลิผู้เฝ้าป่าช้าแสดงซากศพของนางกุลธิดาให้พิจารณาพระเถระจึงไปพิจารณาในที่ถูกเปลวไฟกระทบแล้ว ๆ สีแห่งสรีระได้เป็นดังแม่โคดำ เท้าทั้งสองงอหงิกห้อยลง มือทั้งสองกำเข้าหน้าผากได้มีหนังลอกแล้วพระเถระพิจารณาแล้วกล่าวว่า

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วดับไปความสงบแห่งสังขารนั้นเป็นสุข” เจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย”^{๑๑}

๑๐. การทำประทักษิณวัตร

ในสมัยพุทธกาล ก่อนที่จะจุดไฟเผาศพบุคคลที่เชื่อพระวงศ์ เช่น พระพุทธเจ้าหรือกษัตริย์ผู้จุดไฟจะต้องทำพิธีถวายสักการบูชาศพด้วยการทำประทักษิณวัตร (เวียนขวา) รอบเชิงตะกอนจำนวน ๓ รอบ แล้วจึงจุดไฟเผาศพ เช่น กรณีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ พระมหากัสสปะเข้าไปยัง มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละในกรุงกุสินาราถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค ห่มจีวรเฉวียงบ่าประนมมือ กระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ เปิดฝาคูมพระบาทถวายอภิวาทพระ

^{๑๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๔๕๕.

ยุคบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า แม่ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นก็ห่มจีวรเฉวียงบ่า ประนมมือ ทำทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ ถวายอภิวัตพระยุคบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า เมื่อพระมหากัสสปะและภิกษุ ๕๐๐ รูป ถวายอภิวัตเสร็จจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคได้ติดไฟลุกโพล่งขึ้นเอง

๑๑. การจุดไฟเผาศพ

ดังได้กล่าวมาแล้วในพิธีกรรมการทำประทักษิณศพ ในกรณีการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปนั้น โดยไม่ได้จุดถวายพระเพลิง หลังจากที่พระมหากัสสปะ และภิกษุ ๕๐๐ รูป กระทำประทักษิณจิตกาธานครบ ๓ รอบ แล้วถวายอภิวัต พระเพลิงได้ไหม้พระสรีระของพุทธรองค์พระอวยะถูกเผาไหม้ไม่เหลือแม้แต่เก้าหรือเขม่า คงเหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุและผ้าห่มหุ้มพระบรมศพในจำนวนทั้งหมด ๕๐๐ ผืน ถูกไฟไหม้ ๒ ผืนเท่านั้น คือ ผืนในสุดและผืนนอกสุดหลังจากพระเพลิงได้ไหม้ไหม้พระบรมศพแล้ว ความมหัศจรรย์ก็เกิดขึ้น คือท่อน้ำใต้หลังไหลมาจากอากาศ และน้ำได้พุ่งขึ้นจากไม้สาละดับจิตกาธาน หลังจากนั้น เจ้ามัลละจึงนำน้ำหอมล้วน ๆ มาดับจิตกาธาน

ส่วนการถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธรูปานั้น พระพุทธรองค์ได้ทรงนำถวายพระเพลิงเองก่อนหลังจากได้ทรงตรัสห้ามพระอินทร์ถวายพระเพลิงก่อนแล้ว ศาขยราชพร้อมข้าพระบาทบริวาร ประชานคือพระนางปชาบดีโคตรมีต่างจรถตามลำดับถวายพระเพลิง ไถ่กำนပ်เป็นแถว ๆ ไม่แค้นวปริเทวนาโสกาตุรมิได้ขาด

๑๒. การเก็บอัฐิ

การเก็บอัฐิเป็นขั้นตอนสุดท้ายในพิธีกรรมเผาศพของชาวพุทธในสมัยพระพุทธรูป ประเพณีนิยมของชาวพุทธนั้น เมื่อทำพิธีกรรมเผาศพแล้วผู้ที่เคารพนับถือจะนำอัฐิไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างขึ้นไว้โดยเฉพาะ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ให้คนภายหลังได้กราบไหว้บูชาการเก็บอัฐิของบุคคลที่เคารพนับถือไปบรรจุได้ในสถูปเพื่อเคารพบูชา นั้น นอกจากพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรองค์แล้ว ในคัมภีร์ต่าง ๆ ยังได้กล่าวถึงอัฐิของพระอรหันต์องค์อื่น ๆ อีกหลายรูปดังตัวอย่างของพิธีศพของพระสารีบุตรหลังจากกระทำจาปนกิจศพพระมหาเถระแล้วพระภิกษุจุนทะมีเอื้อเพื่อได้ช่วยเหลือเก็บอัฐิได้ดำริเก็บบาตรและจีวรแล้วย้อนกลับไปสู่พระเชตวันมหาวิหารชวนพระอานนท์เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาจารย์ ในกาลอันสมควรนั้น สมเด็จพระจอมธรรมทรงรับพระธาตุไว้ พร้อมทั้งได้ตรัสสรรเสริญถึงพระคุณความดีด้วยพระวชิรมีคาถา ๕๐๐ บท แล้วทรงกำหนดให้สร้างพระเจดีย์เป็นอนุสาวรีย์ไว้ในพระเชตวันแห่งนั้น^{๑๔}

^{๑๔} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, หน้า ๒๒๖.

ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมงานศพของคนอินเดียสมัยพุทธกาลนั้น จะเห็นได้ว่า คนอินเดียสมัยพุทธกาลมีการจัดการศพด้วยการเผาและการทิ้งเป็นส่วนมาก ส่วนการฝังนั้นมีบ้างแต่ไม่เป็นที่ยอมรับ อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมงานศพของชาวพุทธล้านนานั้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมัยหลังพุทธกาล ล้วนได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา กล่าวคือ ได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากครั้งพุทธกาลนั่นเอง

ตั้งแต่ในอดีตพุทธกาล พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองและได้ขยายเผยแผ่มายังประเทศไทยหลายศตวรรษที่ผ่านมา จนเกิดวัฒนธรรมประเพณีในสังคมไทยที่มีหลักปฏิบัติและวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาซึ่งยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน หลักธรรมคำสอนและความเชื่อตลอดจนแนวปฏิบัติได้ซึมซับอยู่กับวิถีชีวิตของคนไทยทุกคน แต่ทั้งนี้ไม่สามารถปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น และอิทธิพลของโลกทัศน์แบบพราหมณ์และอินเดียที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมและประเพณีที่สั่งสมกันยิ่ง ๆ ขึ้นจนหลักธรรมคำสอนกลายเป็นคำสั่งสอนที่ตายตัวอันใครไม่อาจปฏิเสธหรือตั้งคำถามได้ ศาสนพิธีกลายเป็นรูปแบบและพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันเนืองแน่น และแนวทางที่ชี้แนะไว้ให้ประพฤติปฏิบัติในทางธรรมกลายเป็นจารีตที่สังคมพึงปฏิบัติอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

ในสังคมไทยตั้งแต่เกิดจนตายมีความเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ ซึ่งมีชีวิตเพื่อสังฆภาวะเพื่อชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับการติดต่อสื่อสารกับชุมชนตลอดเวลา ทั้งที่กล่าวได้ว่าเป็นผู้ซึ่งสละแล้วซึ่งสภาวะความเป็นปัจเจกภาวะ ยิ่งในสมัยโบราณวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางของชุมชน ได้แก่

๑. เป็นสถานศึกษา ชาวบ้านส่งลูกหลานอยู่วัดเพื่อรับใช้พระและรับการอบรมศีลธรรมเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ จากพระ

๒. เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยอยู่ในวัด อาศัยเล่าเรียนและดำรงชีพ แม่ผู้ใหญ่ที่ยากจนก็อาศัยวัดดำรงชีพ

๓. เป็นสถานพยาบาลรักษาผู้เจ็บป่วยตามความรู้ ความสามารถในสมัยนั้น

๔. เป็นที่พักคนเดินทาง

๕. เป็นสโมสร ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ พักผ่อนหย่อนใจ หากความรู้

๖. เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ

๗. เป็นที่ไถ่ถอนซื้อขายพิพาท

๘. เป็นที่ปรึกษาการครองตน การครองชีพ แก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ต่าง ๆ

๕. เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม

๑๐. เป็นคลังพัสดุ เก็บของใช้ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานที่วัด หรือเอาไปใช้เมื่อตนมีงาน

๑๑. เป็นศูนย์กลางการปกครองท้องถิ่น ที่กำนันผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมลูกบ้านชี้แจงข้อราชการต่าง ๆ

๑๒. เป็นที่บำเพ็ญกุศลกิจ หรือประกอบพิธีกรรมตามประเพณี^{๑๕}

ประเพณีและพิธีกรรมมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนตาย โดยพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง เช่น การตั้งชื่อ การบวช การทำพิธีตามความเชื่อท้องถิ่น การปฏิบัติธรรม การแสดงธรรมเทศนา การทำบุญพิธีในงานมงคล และอวมงคล เช่น ความเชื่อและพิธีกรรมการจัดงานศพมีแนวคิดมาจาก ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านความเชื่อเกี่ยวกับการจัดงานศพเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษและความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่ยังมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต เป็นความเชื่อที่ผสมผสานกับไสยศาสตร์ ๒) ด้านพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพ ได้แก่ พิธีกรรมก่อนความตาย พิธีกรรมการตาย และพิธีกรรมหลังความตาย ๓) รูปแบบการจัดงานศพ การเตรียมงานฌาปนกิจและการปฏิบัติพิธี^{๑๖} ซึ่งเป็นระเบียบแบบแผนที่ยึดถือปฏิบัติสืบมาทั้งนี้มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในคติพระพุทธศาสนาและพราหมณ์โบราณ จนกลายเป็นประเพณีที่อยู่ในจิตใจ ความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อที่สั่งสมและสืบทอดร่วมกันมานานจนเกิดความเคยชินพระพุทธศาสนาจึงเป็นสถาบันที่มีความสำคัญยิ่งและจำเป็นในสังคมไทย

แนวคิดเกี่ยวกับความตายและประเพณีการจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มองว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชีวิต แต่สาระแห่งการตายสามารถนำมาสร้างสิ่งดีงาม นำมาเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทหมัวเมาในวัยแห่งชีวิต เป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรม และปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรให้บรรลุมรรคผล^{๑๗} พระพุทธศาสนาจึงมีความเกี่ยวข้องกับพิธีงานศพโดยมี

^{๑๕} ฉวีวรรณ สุวรรณภา. พระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย. [ออนไลน์].แหล่งที่มา :

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=743&articlegroup_id [๑๖ ก.พ. ๒๕๕๖].

^{๑๖} พระอริการบุญจันทร์ อันไฮ, ประสาน กำจรเมฆกุล, สุนทร โพธิสาร. “ความเชื่อพิธีกรรมและรูปแบบการจัดงานศพ โดยชุมชนมีส่วนร่วมที่มีผลต่อเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา,” วารสารอีสานศึกษา ความหลากหลายทางวัฒนธรรม. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑๘(๒๕๕๓) : ๑๑๓-๑๓๒.

^{๑๗} พระครูถวิลญาณธรรมโมษ (รุ่ง กลยาโณ), “การศึกษาคติธรรมจากประเพณีงานศพ : กรณีศึกษาชุมชนตลอดวง อำเภศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทในการปฏิบัติพิธีตามแบบแผนและความเชื่อของสังคมไทยในปัจจุบันที่มีความเชื่อเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ขั้นตอนและการประกอบพิธีกรรมเป็นรูปแบบทั้งที่มีส่วนใกล้เคียงหรือเป็นแบบแผนเดียวกัน บางขั้นตอนและการประกอบพิธีกรรมอาจมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น ตามความเหมาะสมตามความเชื่อ ความเคร่งครัดในพิธีกรรม รวมทั้งวัสดุสิ่งของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

ประเพณีงานศพเป็นบุญพิธีในครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคน หรือการทำบุญในงานอวมงคลเมื่อมีคนตาย เป็นศาสนพิธีในพระพุทธศาสนาจากหลัก "โอวาทปาติโมกข์" สามประการที่มุ่งสอนไม่ให้ทำความชั่วทั้งปวง การอบรมกุศลให้พร้อม และการทำจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว ด้วยหลักการนี้จึงนำไปสู่การทำบุญ เรียกว่า “บุญกิริยาวัตถุ ๓” คือ ทาน ศีล ภาวนา เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติจึงเกิดศาสนพิธีต่าง ๆ ขึ้น พิธีงานศพจึงมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา หลักธรรมคำสอน และบทบาทของพระสงฆ์ ตามขั้นตอนและการประกอบพิธีกรรมที่แฝงด้วยปริศนาและหลักธรรมต่าง ๆ ได้แก่

๑) ขณะเมื่อผู้ป่วยหนักมีอาการจวนสิ้นใจ ญาติมิตรจะคอยเตือนสติให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย และบอกหนทางไปสวรรค์ อาจเป็นญาติผู้ใหญ่ หรือนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงธรรมเทศนา

๒) เมื่อถึงแก่กรรม คดีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยืนยันในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในความไม่ยั่งยืนแน่นอนของสรรพสิ่งในโลกนี้ ย่อมเป็นไปตามวิถีสงสาร

๓) การตั้งบำเพ็ญกุศล ญาติจะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดหน้าศพ หรือการสวดอภิธรรม การรับศีล ฟังธรรมเทศนา เป็นพิธีกรรมทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย รวมทั้งการแสดงออกซึ่งความกตัญญูกตเวที ความเคารพนับถือต่อผู้วายชนม์

๔) การฃาปกิจศพ จนกระทั่งการเก็บอัฐิ พระสงฆ์มีความเกี่ยวข้องเกือบทุก ๆ ขั้นตอน อาทิ พิธีจุ้งศพออกจากเรือน การล้างหน้าศพ การสวดมาติกาบังสุกุล การประพรมเพลิงศพ และการเก็บอัฐิ เป็นต้น

ประเพณีเป็นการกระทำที่ประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นที่ยอมรับของส่วนร่วมมีจุดมุ่งหมายให้สมาชิกในสังคมได้รับสิ่งที่เป็นมงคล มีความสำคัญกับวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งในอดีตและปัจจุบันเมื่อต้องการสิ่งที่จะยึดเหนี่ยวจิตใจตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเฉพาะประเพณีงานศพตามธรรมเนียมประเพณีไทย มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยอย่างแยกไม่ออก หลักธรรมเป็นเครื่องกล่อมเกลตา พระสงฆ์เป็นผู้ชี้แนะ และวัดเป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญรุ่งเรืองของจิตใจ คนดังนั้นจึงเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นมีความเกี่ยวพันเกี่ยวข้องโดยตรงและโดยอ้อมกับการวิถีชีวิตของคนในสังคมผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อของท้องถิ่นนั้น ๆ

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับประเพณีการตาย

ประเพณี หมายถึง แนวทางในการปฏิบัติของบุคคลในแต่ละสังคมที่นิยมปฏิบัติสืบทอดกันมาเรื่อย ๆ ตามความเชื่อ ความคิด ค่านิยม หรือระเบียบแบบแผน และพิธีการหรือการประกอบพิธีกรรมในโอกาสต่างๆ และเห็นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม และมีคุณประโยชน์ต่อตนเองและสังคมในแต่ละยุคสมัย ทั้งนี้ย่อมสามารถปรับเปลี่ยนใหม่ได้เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและสอดคล้องกันในทางปฏิบัติ ประเพณีมีความสำคัญต่อสังคมอย่างยิ่ง เพราะประเพณีเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นปึกแผ่น ความเป็นชาติ เนื่องจากมีเอกลักษณ์ในทางปฏิบัติของสังคมเป็นเฉพาะตนเอง^{๑๔}

๒.๒.๑ ความเชื่อเกี่ยวกับการตาย

ประเพณีเกี่ยวกับการตาย ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ผนวกกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ชาวล้านนาโดยทั่วไปมีความเชื่อว่า การตายเป็นสภาวะที่ยิ่งใหญ่ มีความสำคัญต่อวิถีชีวิต ความรู้สึก และความเป็นไปของคนที่มีชีวิตอยู่กับคนที่จากไป โดยแบ่งการตายออกเป็น ๒ ประเภท^{๑๕}

๑). การตายดี คือ การตายตามธรรมชาติหรือการหมดสิ้นลมหายใจตามอายุขัย ตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บและนอนหลับตาย โดยผู้ตายต้องมีอายุมากกว่า ๑๐ ปีขึ้นไป ซึ่งถ้าผู้ตายยังเป็นเด็กเชื่อว่าเมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะไม่ดุร้ายจึงไม่ให้ความสำคัญและไม่ต้องประกอบพิธีตามขั้นตอนเหมือนผู้ใหญ่ พิธีศพมีเพียงการฝัง แต่ปัจจุบันอาจฝังพอเป็นพิธีแล้วขุดศพนำมาเผา พิธีทำศพของคนตายดีจะต่างกับพิธีศพคนตายร้าย คือ จะมีขั้นตอนต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความอบอุ่น พิถีพิถัน และสง่างาม ส่วนพิธีศพของคนตายร้ายจะรวบรัด เรียบง่าย มีข้อห้ามที่เรียกว่า ขีด ต่างๆ มากมาย

การตายดีมีการจัดการเกี่ยวกับศพเริ่มตั้งแต่การปรนนิบัติต่อผู้ใกล้ตาย เรียกว่า คนลำบาก หลังจากคนลำบากหมดลมหายใจจะประกอบพิธีอาบน้ำศพ การแต่งตัวให้กับศพ การตั้งบำเพ็ญกุศล การฉาปนกิจศพ การเก็บอัฐิ และพิธีหลังงานศพ ได้แก่ การทานขันข้าว การทานข้าวสังข์ และการทานธรรมกรรม

^{๑๔} พวงผกา ประเสริฐศิลป์, ประเพณีไทยกับการเปลี่ยนแปลงตามกระแสวัฒนธรรมโลก, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔.

^{๑๕} เอกพจน์ เดชวงศ์ญา, “การศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับความตายของชาวอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕), หน้า ๓๗, ๖๑-๖๗.

๒). การตายร้าย คือ การตายที่ไม่ปกติ เกิดจากอุบัติเหตุ ภัยธรรมชาติ การฆ่าตัวตาย การถูกฆ่าตาย ตายทั้งกลม ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนี้

๑. ตายกล่ม (ตายทั้งกลม) คือ ผู้หญิงที่ตั้งครรภ์แล้วตายขณะที่ลูกยังอยู่ในท้อง การตายลักษณะนี้ถือว่าวิญญาณคุมมาก จะต้องทำพิธีกรรมเฉพาะ เรียกว่า “ผ่าจัน” พิธีผ่าศพผู้ตายทั้งกลม เพื่อแยกศพของทารกออกจากศพแม่ก่อนนำไปฝัง

๒. ตายพราก คือ การตายขณะกำลังคลอดลูก ทางล้านนาเรียกว่า “ต้ายพราย” การทำพิธีศพเหมือนกับการตายทั้งกลม แต่มีข้อต่างในการทำพิธีหลอกละวิญญาณคนตายโดยใช้ต้นกล้วยแทนทารกที่เกิด

๓. ตายแขวนคอ (ผูกคอตาย) การแขวนคอตายนั้น ถือว่าวิญญาณจะดุเหมือนกับการตายทั้งกลมหรือตายพราย ดังนั้น จึงมีพิธีกรรมเฉพาะของหมอผี มาตัดเชือกที่ใช้แขวนคอ ส่วนศพนั้นให้ฝังอย่างเดียว และต้องฝังในท่ายืน

๔. ตายถูกฟ้าผ่า เชื่อว่าให้นำศพคนถูกฟ้าผ่าตาย นอนบนหางหมู (รางไม้สำหรับใส่อาหารหมู) แล้วเขย่า ๓ ครั้ง บางแห่งต้องเขย่าให้ศพตกลงดิน ๓ ครั้ง จากนั้นนำศพไปอาบน้ำด้วยน้ำอุ่น แล้วจึงนำไปฝัง

๕. ตายตกน้ำ ศพที่ตกน้ำตายต้องฝังศพในวันนั้นทันทีไม่มีพิธีกรรมของพระสงฆ์ และห้ามรับของบริจาค

๖. ตายตกต้นไม้ คนตายตกต้นไม้ก่อนจะนำไปเผาหรือฝังต้องให้บิดา มารดา ญาติพี่น้อง ผู้สูงอายุ หรือนักบวชคนใดคนหนึ่งกระโดดข้ามศพไปมา ๓ ครั้งเพื่อเป็นการแก้เคล็ด และมีข้อห้ามเหมือนกับศพตายลักษณะอื่น

๗. ตายเพราะถูกต้นไม้ล้มทับ หรือถูกสัตว์เหยียบขวิดตาย คนตายด้วยสาเหตุนี้ ห้ามจัดพิธีศพ ให้นำไปฝังที่ป่าช้าภายในวันนั้น หากตายในป่าห้ามนำศพเข้าบ้านให้จัดการฝังตรงที่เสียชีวิตในป่านั้น

นอกจากความเชื่อเกี่ยวกับความตายใน ๒ ลักษณะข้างต้นนั้น ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการตายอื่น ๆ ดังนี้

๑. เรือนหลังคาเดียวกันมีคนล้มตาย ๒ คน ในกรณีที่มีคนป่วยหนักซึ่งเรียกว่า คนล้มตาย อยู่ในเรือนหลังคาเดียวกัน หากคนหนึ่งตายลงก่อน ไม่ให้เก็บศพข้างขึ้น ให้นำไปฝังได้อย่างเดียวโดยไม่ได้รับของบริจาคและไม่ให้ทานขันข้าวแก่พระสงฆ์

๒. เรือนหลังคาเดียวกันตายซ้อนกัน ๒ ศพ ให้เผาหรือฝังศพที่ตายทีหลังก่อน ห้ามนำศพข้างขึ้น ให้ทำฌาปนกิจศพคนที่ตายก่อนในภายหลัง

๓. ตายด้วยโรคท้องร่วง ซึ่งเรียกว่า โรคห่า ห้ามเก็บศพค้างคืนให้ปฏิบัติเหมือนศพตายโหง คือ ไม่มีพิธีสงฆ์ ห้ามเลี้ยงอาหารชาวบ้าน หากภายในหมู่บ้านนั้นตายด้วยโรคห่าติดกัน ๓ ศพ ศพที่ตายเป็นลำดับที่ ๓ นั้นห้ามเผาให้ฝังเพียงอย่างเดียว ส่วนชาวบ้านที่มีบ้านเรือนติดกับเรือนคนตายนั้นให้ทำพิธีไล่พยาธิ โดยนำจี๊เข้ามาโปรยรอบบริเวณบ้านของตัวเอง แล้วกล่าวคำไล่โรคทำให้หลีกหนีไปให้ไกล อย่าลวงล้าเข้ามาสู่บ้านของตนเอง

การตายโหงหรือตายผิดปกติ จึงถือเป็นเรื่องใหญ่โตมาก เป็นเวรเป็นกรรมทั้งคนตายและคนเป็น เมื่อเป็นผีก็ยังคงกลัวผีที่ตายตามธรรมชาติ ถ้าตายโหงนอกบ้านจะนำศพเข้ามาในบ้านไม่ได้ จะเก็บศพไว้ค้างคืนไม่ได้ ต้องรีบนำไปฝังที่ป่าช้าในเวลาก่อนค่ำวันนั้น หากตายในเวลากลางคืน ก็จะนำไปฝังในตอนกลางคืนของวันนั้น โดยชาวบ้านจะช่วยกันจุดไฟแล้วหามศพไปฝังที่ป่าช้า หากตายในป่าก็ให้ฝังในป่า การฌาปนกิจหรือปลงศพคนตายร้าย จะกระทำโดยการฝังเท่านั้นและไม่ให้พระสงฆ์จุดศพไปป่าช้า เรียกกันว่า “ตายบ่ได้หันหน้าดูหน้าพระ” การจัดงานศพที่เกิดจากการตายร้ายหรือตายโหง มีขั้นตอนการปฏิบัติที่รวบรัดตัดตอนพร้อมการประกอบพิธีทางไสยศาสตร์โดยมีหมอผีหรือผู้มีคาถาอาคมสะกดวิญญาณ โดยมีความเชื่อว่าคนที่ตายร้าย วิญญาณมักจะดุร้ายเช่นกัน การจัดการเกี่ยวกับศพที่ตายร้ายแต่ละลักษณะจะมีพิธีกรรมและการจัดการที่แตกต่างกันไป นอกเหนือจากการประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์แล้ว ยังมีการประกอบพิธีทางศาสนาควบคู่กันตามความเชื่อที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น

๒.๒.๒ พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับพิธีงานศพ

การตายเป็นสิ่งที่ทุกคนหนีไม่พ้น ไม่ว่าจะมั่งมีหรือยากจน หรืออยู่ในตำแหน่งสูงส่งอย่างไรก็ตาม เมื่อถึงเวลาอายุขัยของตนเองก็ต้องตายและจากไปทั้งสิ้น ทำให้ผู้ที่อยู่เบื้องหลังต้องเศร้าโศกเสียใจ อาลัยอาวรณ์ ประเพณีของคนไทยเมื่อตายแล้วต้องมีการกระทำพิธีศพตามสมควรแก่ฐานะของแต่ละบุคคล และตามความเชื่อเกี่ยวกับพิธีศพของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไปดังนี้

๑) การสู่มาขันแก้วทั้งสาม

เมื่อมีคนป่วยอยู่ที่บ้าน ญาติพี่น้องลูกหลาน หรือชาวบ้านข้างเคียงจะพากันมาเยี่ยมคอยเฝ้ารักษาพยาบาลกันไม่ยอมทอดทิ้ง แบบอดตาหลับขับตานอน คอยเฝ้าดูแลใจกัน ระหว่างที่ป่วยหนัก คนป่วยจะมีการทนต์ทุกข์ทรมานไม่หายและไม่ตายง่ายๆ ลูกหลานจะไปนิมนต์พระเอา “ธรรมมหาวิปาก” คือ คัมภีร์เทศน์ที่กล่าวถึงวิปากกรรมของอมตกเศรษฐีให้คนป่วยฟัง เชื่อกันว่าหากพ้นวิปากก็จะหายโดยเร็ว ถ้าเป็นวิปากกรรมก็จะพ้นจากวิปากสิ้นใจลงด้วยอาการสงบ

อีกประการหนึ่ง การได้ฟังเทศน์เป็นการเตือนสติผู้ป่วยหนักให้รำลึกถึงศีลธรรม พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะในบันปลายของชีวิต และพร้อมกันนั้นลูกหลานผู้ชายคนใดคนหนึ่งจะเอาขันข้าวตอกดอกไม้ไปที่วัดเพื่อขอสุมาแก้วทั้งสาม หมายถึง เป็นตัวแทนผู้ป่วยไปขอขมาพระรัตนตรัยแก้วสามประการ คุณค่าของการไปขอสุมาขันแก้วทั้งสามประการนี้เป็นเครื่องชี้ว่าคนป่วยเป็นผู้มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา นับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งไม่เสื่อมคลาย^{๒๐}

อีกประการหนึ่ง เชื่อกันว่า คนจะตายกำลังต่อสู้กับโรคาพาธนั้น สติสัมปชัญญะจะเลอะเลือนไม่สามารถกำหนดสติได้ ดังนั้นลูกหลานซึ่งมีสติสัมปชัญญะดีกว่าจะช่วยประคองให้ใจสงบหรือให้พอังส กำหนดเอาแต่บุญกุศล ที่จะช่วยเป็นพาหนะไปสู่สุคติ หรือสวรรค์ชั้นฟ้า หากไม่ช่วยเตือนสติจะไปเกิดในทางไม่ดีเรียกว่า ตายไปเป็นผีเป็นเปรตในทศกัณฐิ^{๒๑}

๒) การบอกหนทาง

ชาวล้านนาโดยทั่วไปมีความเชื่อกันว่า คนป่วยหนักจากโรคภัยไข้เจ็บ โรคชรา ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ต้องป้อนอาหารและยา เรียกว่า คนพยาธิ แต่ถ้าใกล้ตายจนหมดหนทางที่จะรักษาให้หายขาดได้ เรียกว่า คนลำบาก ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านจะช่วยกันดูแลเอาใจใส่ตลอดเวลา^{๒๒} และบอกหนทางให้แก่คนลำบากก่อนใกล้สิ้นลมหายใจ หรือบอกหนทางให้ไปสู่ที่ดีและมีแสงสว่าง บ้างบอกให้คนลำบากว่า “ขอหื้อ คึดหาของกินของท่านเน่อ” (ขอให้คิดหาแต่บุญกุศลนะ) หรือ “ขอหื้อนึกถึงพระธรรมเน่อ” (ขอให้คิดถึงพระรัตนตรัยนะ) หรือ “ขอหื้อว่า พุทโธ พุทโธ เน่อ” (ขอให้ว่าพุทโธๆ นะ)^{๒๓} บอกหนทางจนกว่าคนลำบากจะสิ้นใจ

เมื่อดูแลผู้ป่วยหรือคนลำบากจนถึงที่สุดแห่งชีวิต สิ้นใจตายไปตามกรรมแห่งคนแล้วบรรดาลูกเมีย ญาติพี่น้อง ก็จะร้องไห้อาลัยรักในตัวผู้ตายยิ่งนัก บางแห่งมีการร้องไห้แบบ

^{๒๐} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (เชียงใหม่ : ศ.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๔๑๕.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๒} เอกพจน์ เดชวงศ์ญา, “การศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับความตายของชาวอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕), หน้า ๓๘.

^{๒๓} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม, หน้า ๔๑๕.

“ให้หุ่ย” หรือให้โหย ซึ่งเป็นการร้องไห้ด้วยการส่งเสียงคร่ำครวญโหยหวน น่าเวทนายิ่งนัก เป็นการแสดงถึงสิ่งสำคัญหลายประการ^{๒๔} คือ

๑. เป็นการระบายความคับแค้นอันตันใจ
๒. เป็นการแสดงออกถึงความรักความอาลัยรักในตัวผู้ตาย
๓. เป็นการใช้เสียงบอกกล่าวชาวบ้านใกล้เคียงให้มาช่วยเหลือ
๔. เป็นการแสดงถึงความกตัญญูทเวท
๕. เป็นการบอกให้คนทั้งหลายรู้ถึงความรักและความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ตายอย่างลึกซึ้ง

๓) การอาบน้ำศพ

การอาบน้ำศพเรียก “สะสางล้างช่วย” ลูกหลานจะช่วยกันอาบน้ำศพจริงๆ โดยช่วยกันตักน้ำมาอาบให้คนตาย เหมือนอาบน้ำให้คนธรรมดา ถือเป็นเรื่องภายในวงศาคณาญาติ^{๒๕} ตามแบบโบราณก็ต้องตักน้ำด้วยหม้อดิน เก็บบาใบไม้สดซึ่งจะเป็นใบอะไรก็ได้ตักลงไปด้วย และหาก่อนเส้า ๓ ก้อน มาเตรียมไว้ก่อนครั้นเมื่อน้ำเดือดแล้วกหม้อวางลงบนก้อนเส้านั้น การอาบน้ำศพต้องอาบด้วยน้ำร้อนก่อน เสร็จแล้วจึงอาบด้วยน้ำเย็น ฟอกด้วยสั้มมะกรูดชำระล้างให้สะอาด ตำขมิ้นชันสดกับผิวมะกรูดมาขัดสีทั่วร่างกายอีกครั้งหนึ่ง ถ้าศพเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ นิยมเอาผ้าขาวสี่เหลี่ยมขนาดเท่าผ้าเช็ดหน้าขนาดใหญ่มาซับผ้าเท้าผู้ตายตอนเอารอยผ้าเท้าไว้สำหรับแจกแก่ลูกหลานเพื่อเก็บไว้เป็นที่ระลึก^{๒๖}

๔) การแต่งตัวศพ

เมื่อได้อาบน้ำศพเรียบร้อยแล้ว จำเป็นต้องแต่งตัวให้กับศพด้วย ซึ่งการแต่งตัวให้กับศพนั้นในอดีตจะทำหลายขั้นตอน ดังต่อไปนี้

๑. หวีผม การหวีผมให้กับศพนั้นก็ต้องมีวิธีหวีซึ่งอาจแตกต่างกัน เช่น บางแห่ง หวีผมไปทางขวา บางแห่งหวีผมไปทางซ้าย บางแห่งจะหวีแบ่งหน้าแบ่งหลังไม่เหมือนกัน บางแห่งให้หวี ๓ หนเท่านั้น แต่ที่เหมือนกันทุกแห่งคือ เมื่อหวีผมให้กับศพแล้วจะต้องหักหวีอันนั้นทิ้งไปหรือโยนลงไปในโลง การหักหวีก็ยังมีแตกต่างกันอีก เช่น บางแห่งหัก ๒ ท่อน บางแห่งหัก ๓ ท่อน ทั้งนี้

^{๒๔} อ้างแล้ว, หน้า ๔๑๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๕.

^{๒๖} อุดม เชยกิจวงศ์, ประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นไทย, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒๔.

ขึ้นอยู่กับสัปเหร่อแต่ละคน เหตุที่ต้องหักหัวนั้นอาจเนื่องมาจากความเชื่อที่ถือกันว่าหัวคนตายเป็นเสนียดมลทิน ถ้าไม่หักทิ้งไปคนเป็นอาจจะหลงมาใช้ร่วมกับคนตายได้^{๒๗}

๒. นุ่งผ้า เมื่ออาบน้ำเสร็จแล้วก็จะจัดการแต่งกายศพด้วยชุดเสื้อผ้าที่ดีที่สุด หรือชุดที่ผู้ตายชอบใส่ที่สุด ผัดหน้าทาแป้งหวีผมให้เรียบร้อย บางแห่งนิยมเอาผ้านุ่งให้ศพโดยการสวมกลับกันกับคนที่มีชีวิต ซึ่งเรียกว่า “นุ่งเสื้อปลิ้น” ปัจจุบันนี้ไม่ค่อยนิยมแล้ว^{๒๘} และบางแห่งการนุ่งผ้าให้กับศพนั้น จะนุ่ง ๒ ชั้น คือ ชั้นแรกจะนุ่งผ้าสีขาวโดยกลับตะเข็บออกข้างนอก เอาด้านที่มีกระดุมไว้ข้างหลัง แล้วเย็บเนาตะเข็บตั้งแต่แขนมาหาเอวทั้งสองข้าง การแต่งแบบนี้เรียกว่า “แต่งให้กับผี” จากนั้นจึงนุ่งผ้าธรรมดาทับอีกชั้นหนึ่งไม่ต้องเป็นสีขาว โดยจะนุ่งเอาด้านที่มีกระดุมไว้ข้างหน้าตามปกติ การนุ่งผ้าให้แก่ศพซึ่งมีการนุ่งข้างหลังแล้วนุ่งข้างหน้านี้ บางตำราอธิบายว่าเพื่อให้พิจารณาถึงสัตว์ที่เกิดมาย่อมเกิดด้วยทิฐิและตายด้วยทิฐิ มีวิชาปิดหลังปิดหน้า แล้วนำศพนอนวางไว้บนเตียง ทอดมือขวาไว้ให้ผู้มาอาบน้ำศพรดน้ำพอเป็นพิธีเท่านั้น^{๒๙} ทั้งนี้ พิธีเกี่ยวกับการรดน้ำศพ ทางญาติจะเป็นผู้จัดให้มีขึ้นเพื่อให้คนรู้จักกับผู้ตายมารดน้ำเพื่อเป็นการขอมาต่อศพ อีกทั้งยังเป็นปริศนาในทางธรรมว่าคนตายแล้ว ถึงใครจะเอาน้ำอบน้ำหอมมาชุบสักเท่าไรก็ไม่กลับฟื้นขึ้นมาได้ เป็นทางให้สังเวชสลดใจ ป้องกันความประมาทในชีวิตของผู้ที่อยู่

๓. เงินใส่ปากศพ โดยทั่วไปในจะใช้เหรียญ ๑ บาท หรือเหรียญสลึง ๒ เหรียญ ไม่กำหนดแน่นอน แต่ส่วนมากจะใช้เหรียญ ๑ บาท ห่อผ้าขาวผูกเชือกแล้วหย่อนลงไปปากศพ ให้เชือกห้อยออกมานอกปาก เมื่อได้เวลาเผ่าจะนำออกจากปากและเก็บไว้เป็นที่ระลึกหรือเป็นเครื่องราง^{๓๐} การนำเงินใส่ปากศพนั้น แปลก สนธิรักษ์^{๓๑} ให้ความเห็นว่ามีคามหมายอยู่ ๓ ประการ คือ

ประการแรก เพื่อให้ผู้ที่ยังอยู่ได้พิจารณาเกี่ยวกับทรัพย์ เพราะเมื่อตายแล้วแม้จะเอาเงินใส่ปากให้ก็นำไปด้วยไม่ได้ เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้วก็ควรใช้ในทางที่ควร เพื่อให้ทรัพย์ที่หามาได้

^{๒๗} เสถียร โกเศศ, การตาย, (กรุงเทพมหานคร : แม่คำผาง, ๒๕๓๑), หน้า ๕๕.

^{๒๘} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม, หน้า ๔๒๐.

^{๒๙} พระครูสมุห์ประสงค์ ฐิตปุญโญ, สังคีต ราชวัติ ดอกไม้รูปเทียน และประเพณีทำศพ, (กรุงเทพมหานคร : วิริยะพัฒนา, ๒๕๔๑), หน้า ๔๖.

^{๓๐} เสถียร โกเศศ, การตาย, หน้า ๖๐.

^{๓๑} แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและประเพณี, (กรุงเทพมหานคร : เจริญจิต, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๓.

นั้นกลายเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ให้เกิดเป็นทรัพย์ภายใน เป็นอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์ประเสริฐ เป็นทรัพย์ที่ติดตัวไปในภพหน้าได้

ประการที่สอง เป็นการถือตามประเพณี โดยมีตำนานเรื่องเล่าต่อกันมาว่า มีสามีภรรยาคนหนึ่ง มีทองคำอยู่ ๑ บาท สัญญากันว่าถ้าใครตายก่อนให้อาทองคำนี้ใส่ปากไปให้ ต่อมาสามีตายก่อน ภรรยาจึงเอาทองคำใส่ปากให้สามี แล้วนำศพไปเผาไฟ ไฟได้ไหม้ทองคำขาดหายไปจนเหลือ ๓ สลึง ประกอบกับเวลานั้นพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะขอเก็บทองคำจากประชาชนเรือนละ ๑ บาท หญิงหม้ายจึงไปเก็บทองคำในกองฟอนที่เผาสามี ซึ่งมีทองคำเหลืออยู่ ๓ สลึงมาถวาย แต่พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงรับ เพราะต้องการทองคำให้ครบ ๑ บาท หญิงหม้ายจึงทูลกษัตริย์ว่าแต่ก่อนทองคำนี้มีจำนวนเต็มบาท ได้ใส่ปากให้แก่สามีเมื่อตาย ครั้นเอาไฟเผาจึงเหลือทองคำอยู่เพียงเท่านี้ ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ผู้ยาก พระเจ้าแผ่นดินได้ฟังก็เกิดธรรมสังเวชในพระทัย จึงประกาศยกเลิกไม่เอาทองคำแก่ราษฎร ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ไม่มีทองคำถึงบาทได้ใช้เงินจำนวนหนึ่งบาทใส่ปากศพแทน และได้ถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมา

ประการสุดท้าย ใส่เงินไว้ในปากศพเพื่อให้เป็นค่าจ้างแก่สัปเหร่อ เพราะสมัยก่อนเงินจำนวน ๑ บาทก็ถือว่าเป็นค่าจ้างที่มากแล้ว

๔. หมากรไล่ในปาก เมื่อใส่เงินลงปากศพไปแล้ว ก็ไล่หมากกับพลูจิบหนึ่งตามไป เนื่องจากคนในสมัยก่อนนิยมกินหมากกันแทบทุกคน ดังนั้น ถ้าผู้ที่ตายชอบกินหมากก็จะไล่หมากตามไปด้วย

๕. จี๊ผึ้งปิดหน้า ศพในสมัยก่อนไม่ได้มีการฉีกปากหน้าเช่นในปัจจุบัน การเอาจี๊ผึ้งปิดหน้าศพจึงเป็นการป้องกันความไม่น่าดูของศพ โดยจะทำจี๊ผึ้งเป็นแผ่นบางๆ ปิดไว้ทั้งหน้าศพหรือปิดเฉพาะที่ตากับปากศพ ถ้าศพไหนมีฐานะดีก็อาจจะเอาทองคำเปลวมาปิดลงไปในจี๊ผึ้งด้วย ทั้งนี้ยังอาจอธิบายเป็นปริศนาธรรมได้ด้วยว่า ตากับปากนั้นเป็นช่องทางอกุศล ตาเห็นรูปทำให้เกิดกำหนัด ยินดี หลงรัก หลงชัง ทำให้เกิดโลภ โกรธ หลง ส่วนปากนั้นก็พูดปด ส่อเสียด ล่อลวง ยุยง พูดหยาบคาย และบ่นเพื่อเจ้อ จึงปิดปากเสีย อย่าให้ออกุศลกรรมเหล่านี้มาเข้าทางตากับปากได้^{๓๒}

๖. กรวยดอกไม้รูปเทียน จะประกอบไปด้วยรูป ๑ ดอก เทียน ๑ เล่ม ดอกไม้ ๑ ช่อ หรือดอกบัว ๑ ดอก บางแห่งก็มีหมากพลูด้วย ใส่เอาไว้ในกรวยใบตอง แล้วเอากรวยดอกไม้รูปเทียนนี้ใส่ไว้ในมือศพ แล้วจับมือศพประนมถือเอาไว้ แล้วใช้ด้ายดิบผูกไว้อย่างมั่นคง คนที่ผูกจะพูดเตือนศพว่า “ขอเอาดอกไม้รูปเทียนนี้ไปไหว้พระเกษแก้วจุฬามณีบนสวรรค์น้อ”^{๓๓}

^{๓๒} เสถียร โกเศศ, การตาย, หน้า ๖๖.

^{๓๓} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม, หน้า ๔๒๐.

๕) การมัดตราสัง

การมัดศพเรียกว่า การมัดตราสัง คือ นำด้ายดิบมาผูกเป็น ๓ เปราะ คือ ที่เท้า ๑ ที่เอว ๑ และที่คอ ๑ ถือตามคติทางศาสนาว่า “ปุตตัง คีเว มีลูกเหมือนเชือกผูกคอ ภริยา หัตถะ มีเมียเหมือนปอผูกศอก ธนัง ปาเท มีทรัพย์สมบัติ เหมือนปลอกสวมเท้า” นอกจากความคิดทางศาสนาแล้วการผูกเชือกทั้ง ๓ แห่งนั้น เป็นจุดสำคัญยิ่งเมื่อศพเน่าเฟะ ข้อต่อนี้มักจะหลุดออก หรือตรงท้องจะนูนขึ้นและแตกออก ตลอดจนเท้าจะถ่างแยกออกจากกัน ดังนั้นคนโบราณจึงผูกไว้กับเสื่อเพื่อประคองไว้มิให้เสียการ^{๓๔} เสร็จจากการมัดตราสังแล้วใช้ผ้าขาวผืนใหญ่ยาว ๕ แขนห่อศพให้มิดหัวมิดเท้า ใช้ชายผ้าสำหรับขมวดทางศีรษะแล้วใช้ด้ายดิบขนาดนิ้วมือนั้นเป็นเปราะ ร้อยมัดให้แน่นเป็น ๕ เปราะ^{๓๕}

๖) การเบิกโลง

เมื่อมัดตราสังศพเสร็จแล้วจะไม่นำศพใส่โลงในทันที แต่จะต้องทำการเบิกโลงก่อนเริ่มจากจะต้องทำไม้ปากกาซึ่งจะทำจากไม้ไผ่ มีขนาดเท่านิ้วก้อย ด้านหนึ่งจะผ่าแล้วเอาคาบไว้กับโลง อีกด้านหนึ่งผ่าไว้คาบสายสิญจน์ ทำทั้งหมด ๘ อัน โดยคาบตามด้านยาวของโลงศพ ด้านละ ๔ อัน แล้ววางด้ายสายสิญจน์พอย่อนๆ ให้ปลายไม้ปากกา อีกด้านคาบไว้จนรอบครบทั้ง ๘ อัน แล้วเอาเทียน ๘ เล่มพาดที่ปากโลงระหว่างไม้ปากกาทั้ง ๘ ช่อง กับมีกระตังบายตวงขนาดเล็กใส่กึ่งพลาปลา ย่ำ หรือจะเป็นอาหารอย่างอื่นๆ ก็ได้ นำมาวางบนปากโลงทั้ง ๘ ช่องใกล้เทียนที่ติดไว้ แล้วสัปเหร่อจะทำน้ำมันธรรณีสาร น้ำมันธรรณีสารนี้ทำขึ้นเพื่อใช้สำหรับประพรมแก้เสนียดจัญไร แล้วก็นำน้ำมันธรมที่โลง ๓ หน และวกน้ำเสยผมตนเองไปด้วย ๓ ครั้ง จากนั้นเอาเทียนที่จุดไว้เผาสายสิญจน์ระหว่างไม้ปากกาให้ขาดจากกัน เหลือเฉพาะที่หัวโลงเท่านั้น เสร็จแล้วเอามิดหมอมากดสายสิญจน์ที่ตรงหัวโลงแล้วถามเจ้าภาพว่า “โลงนี้ของใคร” เจ้าภาพจะต้องตอบชื่อของผู้ตาย แล้วสัปเหร่อจะเอามิดหมอหรือมิดพرائันสับไปที่หัวโลง ๓ ที จะสับตรงกลางก่อนและจึงสับข้างซ้ายและขวาห่างกันประมาณ ๑ นิ้ว สับให้สายสิญจน์ขาดออกจากกัน ต่อจากนั้น จึงผลักไม้ปากกาเครื่องเช่น เทียน และด้ายสายสิญจน์ที่เหลืออยู่ลงไปในโลงให้หมด จึงถือว่าเสร็จพิธีเบิกโลง^{๓๖}

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๕.

^{๓๕} ฝ่ายวิชาการสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, สังคม วัฒนธรรม และประเพณีไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๘.

^{๓๖} เสถียร โกเศศ, การตาย, , หน้า ๗๔.

๓) การทำเครื่องประกอบโลง

โลงที่ทำการเบิกโลงเสร็จแล้ว ยังต้องมีเครื่องประกอบโลงด้วย ดังนี้

๑. ฟากหรือฝือก ทำด้วยไม้ไผ่กว้างขนาดประมาณ ๕ เซนติเมตร ยาวขนาดพอที่จะลงในโลงได้ จำนวน ๑ อัน ถัดด้วยหวายเรียงกัน และมัดกับกระบอกลูกไม้ไผ่ขนาดยาว เท่าความกว้างของโลงซึ่งทำเป็นหมอนรองไว้ ๓ ระยะ เพื่อจะได้มีพื้นที่เหลือเอาไว้ใส่สิ่งที่จะเป็นตัวชันน้ำเหลืองได้ และเผื่อเหลือช่องให้ไฟเผาขึ้นมาง่ายขึ้น

๒. ใบตองตานี ๓ ยอด ใช้ใบตองตานีที่ไม่แตกมาปูรองบนฟาก แล้วปูเลื้อหรือที่นอนทับอีกชั้นหนึ่ง การใช้ใบตองนี้เพื่อกันน้ำเหลืองไม่ให้ไหลลงก้นโลงได้โดยง่าย และที่ใช้ใบตองตานีเพราะใบตองตานีมีความเหนียวและหนากว่าใบตองอื่นๆ และอาจจะใส่ปูนขาวลงไปด้วยเพื่อกันและดูดซับน้ำเหลือง บางครั้งใส่ใบชาและใบฝรั่งเพื่อกลบกลิ่น^{๓๖}

๓. บันไดวางหลังโลง บันไดนี้โดยทั่วไปเรียกกันว่าบันไดผี ทำโดยใช้ไม้ไผ่ขนาดความยาวเท่ากับปากโลง ผูกขึ้นเป็นขั้นเหมือนบันได ๓ ขั้นข้าง ๔ ขั้นข้าง ถ้า ๓ ขั้นเปรียบกับทางธรรมคือ ภพทั้งสามภพ ส่วน ๔ ขั้นอาจหมายถึงอริยสัจสี่ คือ ทางสู่การหลุดพ้น การทำบันไดผีนี้มีความเชื่อว่า เพื่อจะได้พาดเป็นทางให้ดวงวิญญาณได้ขึ้นไปไหว้พระจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

๔) การตั้งศพ

เมื่อบรรจุศพลงในโลงเรียบร้อยแล้ว จะตั้งศพไว้ที่บ้านหรือที่วัดเพื่อบำเพ็ญกุศล หรือจะบรรจุเพื่อการนำไปฝังหรือเผา การตั้งศพต้องหันศีรษะไปทางทิศตะวันตกเสมอ โดยถือเป็นประเพณีสืบมา เพราะถือว่าทิศตะวันตกเป็นทิศอัปมงคล หรือถ้าไม่ได้ก็ให้หันไปทางทิศใต้แทนได้เช่นกัน^{๓๗}

๕) การจุดไฟไว้หน้าศพ

ศพที่ยังอยู่ในบ้านเรือน แม้จะนำเข้าโลงแล้วหรือยังก็ตาม ให้ตามไฟศพวางไว้ปลายเท้าไฟนั้นใช้จุดด้วยน้ำมันมะพร้าวใส่ในกะลามะพร้าวมีเนื้อพร้อมซีกหนึ่ง ใช้น้ำมันทองหลวงร้อยด้ายดิบเป็นไส้ บ้างก็ใส่ด้วยเกลือ มีภาชนะบรรจุข้าวเปลือกกรองรับตะเกียงกะลามะพร้าวด้วย การตามไฟหน้าศพ กล่าวถึงปรีศนาธรรมหลายประการ เช่น เป็นเครื่องเตือนสติคนเป็นให้หาทางไปแต่ทาง

^{๓๖} อรสม สุทธิสาคร, คนคั่นชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สารคดี, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓.

^{๓๗} พระครูสมุห์ประสงฆ์ ฐิตปัญโญ, สังเกต ราชวัติ ดอกไม้รูปเทียน และประเพณีทำศพ, หน้า ๔๖.

สว่าง บ้างก็กล่าวถึง คราวตายแล้วธาตุทั้ง ๔ ก็แยกกันไป จึงจุดไฟตามไว้เป็นพยาน^{๓๘} และการให้ความหมายทั้งหลายรู้ว่าตรงนั้นมีศพ จะได้ไม่เดินไปกระทบในเวลากลางคืน หรือใช้เป็นแสงสว่างซึ่งเรียกว่า “ไฟยาม” หรือ “ตะเกียงชีวิต”^{๔๐}

๑๐) การสวดอภิธรรม

ระหว่างการตั้งศพ ๓ คืน ๕ คืน หรือ ๗ คืน ตามความสะดวกหรือความเชื่อของเจ้าภาพ จะนิมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป มาสวดศพ ประเพณีล้านนาไทยมีประเพณีการสวดสำหรับศพ หรือเฮือนเฮ็นหลายอย่าง คือ สวดมติกา สวดสียา และสวดอภิธรรม ถือเป็นบุญกุศริยาอย่างหนึ่ง ถือเป็นภาระเดือนจิตวิญญาณของผู้ตายให้เดินทางไปสู่สุคติอย่างหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง คือ การสอนคนที่มีชีวิตอยู่ให้ประพฤติปฏิบัติชอบตามแนวทางระเบียบของสังคมหรือปฏิบัติตนตามหลักธรรมของศาสนา^{๔๑}

๑๑) การเซ่นศพ

ระหว่าง ๓ วันนับตั้งแต่วันตาย ต้องจัดหาข้าวน้ำใส่สำหรับมาตั้งไว้ข้างโลง วันละ ๒ เวลา คือ เช้าและเย็น เป็นการเซ่นศพ โดยการเคาะโลง ๓ ครั้ง บอกศพให้รับประทานอาหาร ตั้งอาหารเซ่นราวหัวโหม่งหนึ่งแล้วจึงยกกลับ บางแห่งทำเช่นนี้ถึง ๗ วัน^{๔๒}

๑๒) วันเผาศพ

แปลก สนธิรักษ์^{๔๓} ได้ให้ความรู้เกี่ยวกับวันเผาศพว่า มีคติความเชื่อเกี่ยวกับการเผาศพอยู่ คือ ถ้าตายวันข้างขึ้นให้เผาวันคี่ ถ้าตายวันข้างแรมให้เผาวันคู่ และยังห้ามเผาในวันสุกัร เพราะถือว่าเป็นวันมงคล วันที่เป็นสุข ไม่ควรทำให้ทุกข์ ห้ามเผาในวันพฤหัสบดี เพราะเป็นวันครู และห้ามเผาวันพระ เพราะเป็นวันที่ต้องรักษาศีล ถ้าเผาววันนี้จะเป็นการรบกวนชีวิตสัตว์ที่อยู่ในศพ ปัจจุบันไม่ถือกันแล้ว สะดวกวันไหนก็เผาวนั้น

^{๓๘} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

^{๔๐} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม, หน้า ๔๒๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๕.

^{๔๒} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, หน้า ๑๔๒.

^{๔๓} แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและประเพณี, หน้า ๑๓๖.

๑๓) การนำศพออกจากบ้าน

การนำศพออกจากบ้านมีขั้นตอนที่ยึดถือปฏิบัติหลายขั้นตอน ดังนี้

๑. ไม่ห้ามศพลอดชื้อ สมัยก่อนถือกันว่าถ้าผู้ป่วยตายในห้องใดก็ต้องตั้งศพและสวดศพในห้องนั้น จะไม่ย้ายศพไปห้องอื่นเหมือนที่ทำกันในปัจจุบัน และเมื่อต้องยกศพออกนอกบ้านเพื่อนำศพไปวัด ก็ต้องเปิดฝาบ้านเพื่อนำศพออก จะไม่ห้ามศพลอดชื้อบ้านออกมาตามทางปกติ อาจเป็นเพราะชื้อเดียวไม่สะดวกแก่การห้ามศพ^{๔๔}

๒. การชักฟากสามชีติหมอน้ำสามใบ สมัยโบราณใช้ไม้ไผ่มาผ่าทำฟากเป็นซี่ ๆ สำหรับปูพื้นเรือนและทำฝา เมื่อนำศพออกจากบ้านแล้ว ให้ชักฟากออก ๓ ซี่ เพื่อลวงไม่ให้วิญญาณจำบ้านได้ และเป็นปริศนาธรรมอธิบายเกี่ยวกับเรื่องไตรลักษณ์ คือ รูป สังขาร วิญญาณ ว่าล้วนเป็นสิ่งไม่เที่ยง ไม่จีรังยั่งยืน ไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงความตายได้ ต้องละสังขารทิ้งร่างไว้เหมือนกับเรือนที่ว่างเปล่า ส่วนการตีหมอน้ำสามใบด้วยไม้ชัก เป็นการตีหมอนดินที่ใส่น้ำซึ่งเตรียมไว้ไว้ เมื่อตีหมอนดินนี้แตกแล้ว ก็หักไม้ทิ้งเสีย เป็นปริศนาธรรมหมายถึงการแตกสลายของสังขาร

๓. ประตุปา เชื่อกันว่าวิญญาณของผู้ตายเมื่อออกจากร่างแล้ว ในช่วง ๓ วันหรือ ๗ วันแรกจะยังวนเวียน แวะมาเยี่ยมเยียนญาติของตนอยู่ และจะอยู่ไม่ห่างจากร่างของตน ดังนั้น เมื่อมีการเคลื่อนย้ายศพออกจากบ้าน ญาติพี่น้องของผู้ตายจะต้องทำประตุปา โดยการนำกิ่งไม้มาปักไว้ตรงประตูหรือทางที่จะนำศพออกจากบ้าน แล้วรวบกิ่งไม้มัดไว้เป็นช่อหรือคูกา เมื่อนำศพออกไปพ้นประตูแล้วก็ให้หรือทิ้งเสีย เพื่อป้องกันไม่ให้วิญญาณกลับมาบ้านได้ เพราะเมื่อวิญญาณออกไปมีประตุปาเป็นที่สังเกต ครั้นกลับมาบ้านไม่เห็นประตุปาที่เคยสังเกตไว้ เชื่อกันว่าวิญญาณของผู้ตายจะจำทางกลับบ้านไม่ได้ เพราะประตุปาที่จำไว้เป็นเครื่องหมายนั้นได้ถูกรื้อไปแล้ว หรือญาติผู้ตายอาจจะตัดประตุปาออกแล้วนำประตุปานั้นไปทิ้งไว้ที่ป่าช้า โดยเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายจะได้ไปอยู่ที่แห่งนั้น^{๔๕}

๔. การชดข้าวสาร สมัยโบราณเมื่อนำศพออกจากบ้านต้องทำการชดข้าวสารระหว่างทาง หรือบางทีก็ชดเกลือขึ้นไปบนหลังคาด้วย เวลาชดจะกำกับคาถาไปด้วยว่า “คจฺจ อมฺมุหิ

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

^{๔๕} เสถียร โกเศศ, การตาย, หน้า ๑๒๗.

พุทธบิดา แปลว่า เพื่อให้ศพไปสุกไปเกิด ไม่มารบกวนคนในบ้านอีกต่อไป”^{๔๖} และยังเชื่อว่าจะเป็น การขับไล่เสนียดจัญไรหรือความอัปมงคลทั้งปวง

๕. การใช้ไม้ขีดทางนำหน้า เชื่อว่าเพื่อให้วิญญาณตามมาถูกทาง หรือหมายถึงการเดินทาง ตามกันไปเป็นวัฏสงสาร ทุกคนก็ต้องไปตามเส้นทางสายนี้เช่นเดียวกัน ไม่มีใครสามารถ หลีกหนี พ้นได้ หรืออาจเป็นสัญลักษณ์เพื่อให้คนที่เดินตามมาที่หลังได้เป็นที่สังเกต และตามขบวนศพมาถูก

๖. ห้ามห้ามข้ามนาข้ามสวน เพราะมีความเชื่อเกี่ยวกับความตายว่าเป็นอัปมงคล ผ่าน ไปที่ดินของใครจะเป็นอัปมงคลไปด้วย^{๔๗} การห้ามศพจึงต้องห้ามไปตามทางเดิน จะลัดผ่านไร่นา ของคนอื่นไม่ได้ การห้ามข้อนี้ไม่เกี่ยวกับศาสนา แต่ที่ห้ามเพราะเจ้าของสวนรังเกียจ และเกรงว่า อาจจะไปเหยียบต้นข้าวและต้น ไม้ จนได้รับความเสียหาย

๑๔) การโปรยข้าวตอก

การโปรยข้าวตอกในระหว่างที่เคลื่อนขบวนศพไปวัด หรือป่าช้า โดยจัดให้มีคนโปรย ข้าวตอกดอกไม้ไปตลอดทาง (บางแห่งใช้ข้าวสาร โปรย) เป็นปรีชาธรรมว่า ข้าวตอกไม่มอกอีกกัน ไฉ ผู้ที่ตายไปแล้วก็นั่น^{๔๘}

๑๕) การเผาศพ

การเผาศพจะต้องคำนึงถึงสาเหตุของการตายด้วยว่าตายอย่างไรมา ไม่ใช่ทุกศพจะเผาได้ เช่น ในประเพณีศพของชาวล้านนา มีแบ่งแยกการตายไว้ ๒ ลักษณะ คือ ตายดี กับตายร้าย อภิธาน สมใจ^{๔๙} กล่าวถึงการตายของชาวล้านนาไว้ว่า “ชาวล้านนา จะแบ่งคนตายออกเป็นสองประเภท ได้แก่ ตายดีและตายร้าย (หรือตายโหง) การตายดี คือการตายปรกติธรรมดาตามอายุขัย เช่น ตายด้วย โรคชรา หรือตายด้วยเจ็บไข้ได้ป่วย ส่วนการตายร้าย คือ ตายโหงหรือตายผิดปรกติ ได้แก่ ตายด้วย อุบัติเหตุ ตายด้วยภัยธรรมชาติ ตายด้วยภัยจากสัตว์ ตายด้วยยาหรือสารพิษ ตายด้วยถูกมนุษย์ ด้วยกันทำร้ายรวมทั้งฆ่าตัวตาย คนตายดีจะทำพิธีเผาและมีขั้นตอนต่าง ๆ ตามลัทธิพิธีอย่างอบอุ่น คนตายร้ายหรือตายโหงจะต้องปลงศพด้วยการฝังเท่านั้น”

^{๔๖} แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและประเพณี, หน้า ๑๗๓.

^{๔๗} พระครูสมุห์ประสงค์ ฐิตปุณฺณ, สังคีต ราชวดี ดอกไม้รูปเทียน และประเพณีทำศพ, หน้า ๕๕.

^{๔๘} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, หน้า ๒๒๓.

^{๔๙} อภิธาน สมใจ, งานศพล้านนาปราชญ์ทอผ้าหัตถ์สิ่งดีสู่ไม้ศพ, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยทาง สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๘๑-๘๒.

๑๖) การทิ้งเบี้ยให้ตากเลียยกลา

ตำนานกล่าวไว้ว่า ตากเลียยกลาเป็นสัปเหร่อคนแรก เป็นนายของป่าช้า สัปเหร่อทุกคนจึงต้องเคารพนับถือตากเลียยกลา หากไม่เคารพนับถือเชื่อกันว่า วิชาจะเสื่อมถอย ทำมาหากินไม่ขึ้น ท่านจะไม่ช่วยเหลือ และวิชาอาคมที่ใช้กับงานสัปเหร่อจะเสื่อมทั้งหมดทุกชั้นตอน^{๕๐} จากความเชื่อดังกล่าวการทิ้งเบี้ยจำนวน ๓๓ เบี้ยให้ตากเลียยกลา มีคติถือกันว่าเป็นค่าจ้างเผา เพราะเชื่อว่าตากเลียยกลาเป็นเจ้าของป่าช้าจึงขอซื้อที่สำหรับฝังหรือเผาเสียก่อน^{๕๑} เพื่อให้วิญญาณได้มีที่อยู่ ไม่เช่นนั้นวิญญาณจะถูกนายป่าช้าเบียดเบียน ไม่มีความสุข

๑๗) การนําน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ

เมื่อถึงเวลาจะเผาศพ สัปเหร่อจะเปิดโลงก่อนที่จะเผาศพเพื่อให้ลูกหลานได้ดูหน้าผู้ตาย เป็นครั้งสุดท้าย แล้วจะตักผลมะพร้าวให้แตกแล้วเอาน้ำมะพร้าวรดล้างหน้าศพ เชื่อกันว่าน้ำมะพร้าวเป็นของสะอาด บริสุทธิ์ ไม่จุ่มระคนไปด้วยเปลือกตม เปรียบด้วยกิเลสราคะที่ต้องสั่นคานอยู่ที่เอาน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพก็หมายความว่า เอาสิ่งสะอาดจริง ๆ ล้างสิ่งโสโครก เท่ากับเอากุศลกรรมล้างอกุศลกรรม ซึ่งจะช่วยชำระล้างดวงวิญญาณของผู้ตายให้บริสุทธิ์ได้ ก่อนนำสู่เชิงตะกอง^{๕๒}

๑๘) การโยนผ้าข้ามศพ

เวลาไฟกำลังลุกจะมีการนำเอาผ้าขาว เสื้อผ้า หรือมุ้งของผู้ตาย โยนข้ามกองไฟไปมา ๓ ครั้ง ซึ่งเป็นปริศนาธรรมแสดงถึงการข้ามของร้อน มีราคะ โทสะ และโมหะเป็นมูล หลังจากนั้นจะโยนเข้ากองไฟเสีย หรือไม่ก็ทานให้แก่คนยากจน หรือถวายพระสงฆ์^{๕๓}

๑๙) การชักฟืนสามคุ้น

กล่าวกันว่า สัปเหร่อชักฟืน ๓ คุ้นแล้วผู้มาร่วมพิธีจึงกลับบ้านกันได้ เป็นเครื่องสังเกตว่าวิญญาณผู้ตายออกจากร่างไปเกิดแล้ว เป็นปริศนาธรรมว่าฟืนที่ติดไฟทั้ง ๓ นั้น คือ โลภะ โทสะ โมหะ หรือ ราคะ โทสะ โมหะ เป็นกิเลสเผาผลาญสัตว์ให้เราร้อนอยู่ในวัฏสงสาร เป็นเครื่องให้คน

^{๕๐} ราม ลิขิต, สัปเหร่อ, (กรุงเทพมหานคร : อนิส อติกานต์), ๒๕๔๖, หน้า ๔๐.

^{๕๑} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, หน้า ๒๓๕.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗-๒๓๘.

^{๕๓} อ้างแล้ว, หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

พิจารณาเกิดสังเวชและสลดใจ จะได้พยายามถอนเพลิงทั้ง ๓ ออกเสีย เมื่อชักออกหรือหลุดพ้นได้แล้วย่อมพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด^{๕๔}

๒๐) การบวชน้ำไฟ

การบวชน้ำไฟเป็นประเพณีอีกอย่างหนึ่งที่ลูกหลานของผู้ตายบวชเป็นสามเณรหรือพระภิกษุในวันเผา มักจะบวช ๓ วัน หรือมากน้อยไม่จำกัด อันเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย เรียกกันว่า “บวชน้ำศพ”^{๕๕}

๒๑) การสวดหน้าไฟ

เวลาเผาจะนิมนต์พระสงฆ์มาตั้งสวดพระอภิธรรม จำนวน ๔ รูป เพื่อให้ลูกหลานญาติพี่น้องและผู้มาร่วมพิธีเกิดการพิจารณาอนุสติว่า “เกิดแล้วต้องตาย”^{๕๖}

๒๒) การเดินสามหาบ

เมื่อเผาศพแล้ว รุ่งเช้าของวันถัดมาก่อนการเก็บอัฐิ จะจัดข้าวของถวายพระสงฆ์สามหาบ โดยของในหาบมีหม้อแกงเชิงกราน บรรจ ข้าวสาร พริก หอม กระเทียม กะปิ เป็นต้นใส่ในสาแหรกข้างหนึ่ง ส่วนสาแหรกข้างหนึ่งจะบรรจุอาหารคาวหวานที่ทำเสร็จแล้ว ทำจำนวน ๓ หาบ และให้ลูกหลานหรือญาติพี่น้อง ๓ คน นุ่งขาวหาบเดินเวียนรอบกองฟอนทางซ้าย คนละ ๓ รอบ แล้วร้องกว่า “วู้ๆ” อันเป็นการแสดงว่า ไม่รู้ว่าผู้ตายไปเกิดในภพไหนจึงได้ถูกระบุชื่อเพื่อให้อ่านกุศลอุทิศส่วนบุญไปให้แล้ว หลังจากนั้น นิมนต์พระสงฆ์มาชักผ้าบังสุกุล และถวายของในหาบแก่พระสงฆ์^{๕๗}

๒๓) การแปรรูป

ตอนเช้าตรู่ของวันที่ถัดจากวันเผา สัปเหร่อผู้เผามาแปรรูปก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ถือว่าเพื่อให้ผู้ตายได้รับอรุณของวันใหม่ จะนำกระดูกของผู้ตายมาทำให้เป็นรูปคน หันด้านที่เป็นศีรษะไปทางทิศตะวันตก แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาชักบังสุกุลตาย เสร็จแล้วลบรูปเดิมเสียทำเป็นรูปขึ้นใหม่ ให้เป็นรูปคน หันด้านศีรษะไปทางตะวันออก สมมติว่าเป็นการเกิด เจ้าภาพบางรายจะเอาแก้วแหวนเงินทองโปรยลงบนกระดูกประพรมด้วยของหอม นำน้ำผสมขมิ้นซึ่งถือเป็นน้ำแม่คงคา น้ำมะพร้าว

^{๕๔} อ้างแล้ว, หน้า ๒๕๑.

^{๕๕} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, หน้า ๒๕๔.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๕.

^{๕๗} อ้างแล้ว, หน้า ๒๕๘-๒๕๙.

ถือเป็นหัวใจของจุพามณี และน้ำหอม นำน้ำทั้งหมดนี้มาพรมกระดูก เรียกว่า กำยานร้อยแปด^{๕๘} แล้วจึงนิมนต์พระมาชักบังสุกุลเป็น จึงถือว่าเสร็จพิธี

๒๔) การเก็บอัฐิ

เมื่อแปรรูปเสร็จแล้วจะเก็บกระดูกใส่โกศ ส่วนเถ้าที่ใช้ผ้าขาวห่อไว้ นำไปลอยน้ำ นำไปฝัง หรือบรรจุพระเจดีย์ หรือหากมีการทำบุญเลี้ยงพระเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย เรียกว่า ทำบุญอัฐิ ๗ วันหลังเผา หรือบางแห่งจะทำต่อเนื่องให้เสร็จงานในรวดเดียวเลย^{๕๙}

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของสัปเหร่อ

๒.๓.๑ ความหมายของสัปเหร่อ

คำว่า “สัปเหร่อ” ความหมายตามพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖ สัปเหร่อ (สับ-ปะ-เหร่อ) แปลว่า ผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับศพ ตั้งแต่ทำพิธีมัดตราสัง จนกระทั่งนำศพลงฝังหรือเผา^{๖๐} ตรงกับคำว่า “Undertaker” ในภาษาอังกฤษ ในภาษาบาลีมีคำเรียกสัปเหร่อเช่นกันคือคำว่า “ฉวทาห” หรือ “ฉวทาห”^{๖๑} สัปเหร่อจึงเป็นอาชีพที่จัดการเกี่ยวกับศพหรือทำพิธีศพทั้งเผาและฝัง

ในสมัยพุทธกาลได้ปรากฏว่า มีอาชีพสัปเหร่อแล้ว ดังปรากฏหลักฐานในพระวินัย คัมภีร์มหาวรรคที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามพระภิกษุผู้ที่ไม่มีการจำพรรษาห้ามจำพรรษาในกระท่อมผี และทรงปรับอาบัติทุกกฏสำหรับพระรูปที่จำพรรษาในกระท่อมผี สาเหตุเนื่องมาจากมีชาวบ้านไปพบและได้โจษขานรวมถึงกล่าวติเตียนไปต่างๆ นานา เพราะเป็นภาพที่ไม่สวยงามดูคล้ายสัปเหร่อ^{๖๒} ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาชาดกคำว่า “สัปเหร่อ” หมายถึงผู้มีหน้าที่เผาศพให้ไหม้ คือ คนเฝ้าสุสาน^{๖๓} ซึ่งปรากฏในกุณฑลชาดก

^{๕๘} อรสม สุทธิสาคร, คนค้นชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สารคดี, ๒๕๔๖), หน้า ๖๓.

^{๕๙} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, หน้า ๒๖๓.

^{๖๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊ค, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๓.

^{๖๑} แปลก สนธิรักษ์. พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๖), หน้า ๑๑๓.

^{๖๒} วิ. มหา. (บาลี) ๔/๒๑๕/๒๕๕)

^{๖๓} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๓๕/๔๐๒.

ชาติชาย มานิตยกุล^{๖๔} ศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตสัปเหร่อในกรุงเทพมหานคร ได้กล่าวถึง สัปเหร่อหรือผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับศพ หมายถึง กลุ่มบุคคลที่ทำหน้าที่ต่างๆ เกี่ยวกับศพ เพื่อให้ศพ ได้รับการจัดการให้เรียบร้อยและถูกต้องตามประเพณีปฏิบัติ ซึ่งไม่นับรวมถึงกลุ่มญาติ พระภิกษุ ผู้ขายโลงศพ หรือผู้รับจัดงานเลี้ยงในงานศพ

จันทราทิพย์ วงษ์กฤษ^{๖๕} ได้นิยาม สัปเหร่อ หมายถึง บุคคลที่ทำหน้าที่ในการแต่งตัวศพ การมัดศพหรือการตราสังศพ การเบิกโลง การตั้งศพ การเตรียมรถสำหรับจูงศพ การปลงศพ ล้างหน้าศพ การเผาศพ การแปรรูป การเก็บอัฐิ ในการจัดงานศพ

ทวีศักดิ์ วรฤทธิ์เรืองอุไร^{๖๖} กล่าวถึง “สัปเหร่อ” ในการจัดงานศพของชุมชนที่มีความหมายจำกัดว่า “สัปเหร่อ” หมายถึง คนที่ทำหน้าที่เผาศพเท่านั้น ไม่ได้รวมไปถึงคนที่มาช่วยพิธีกรรมงานศพ หรืองานที่ต้องเกี่ยวข้องจับศพโดยตรงเช่น การอาบน้ำศพ การมัดศพ การบรรจุโลง “สัปเหร่อ” ในแง่ของการทำหน้าที่ โดยการทำหน้าที่นี้เกิดขึ้นเฉพาะมีงานศพ และหายไปเมื่องานศพสิ้น อย่างไรก็ตามผู้ที่รับหน้าที่สัปเหร่อ มิได้เป็นสัปเหร่อตลอดเวลา มีการดำเนินชีวิตเหมือนชาวบ้านคนอื่น ๆ ทั่วไปสัปเหร่อมีการประกอบอาชีพเดิมคือ เกษตรกร ทำไร่ และทำนา

สรุปได้ว่า สัปเหร่อ คือ ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมความเชื่อการจัดการศพโดยเฉพาะที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับพิธีศพเพื่อให้ศพได้รับการจัดการให้เรียบร้อยและถูกต้องตามประเพณีปฏิบัติของท้องถิ่น ผู้คนโดยทั่วไปจึงมักเชื่อกันว่าสัปเหร่อจะต้องมีเวทมนต์คาถา หรือเครื่องรางของขลังไว้ใช้งานและคุ้มภัย เช่น มิดหมอ (ผี) ผ้ายันต์^{๖๗} และถึงจะมีเวทมนต์คาถา แต่สัปเหร่อมักจะไม่นิยมนำคาถาให้คนอื่นฟัง เพราะถือว่าเป็นการลบหลู่อาจารย์หรือทำตนเสมอครู ยกเว้นสัปเหร่อที่มีอายุมาก

^{๖๔} ชาติชาย มานิตยกุล, “วิถีชีวิตสัปเหร่อในกรุงเทพมหานคร”, **ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

^{๖๕} จันทราทิพย์ วงษ์กฤษ, **คุณภาพชีวิตของสัปเหร่อในเขตเทศบาลนครพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, การศึกษาค้นคว้าอิสระคหกรรมมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

^{๖๖} ทวีศักดิ์ วรฤทธิ์เรืองอุไร, “สัปเหร่อกับการจัดการศพของชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนมอญ ริมแม่น้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี”, **วิทยานิพนธ์คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๘.

^{๖๗} อภิธาน สมใจ, **งานศพล้านนาปราสาทนกกหัสติลังก์ไม้ศพ**, หน้า ๑๕๐.

และเป็นครูของผู้อื่นเท่านั้นจึงจะสามารถกล่าวคาถาให้ผู้อื่นฟังได้^{๖๘} สัปเหร่อในอดีตจะต้องเรียนรู้วิธีการจัดการศพให้ถูกต้องกับโบราณปฏิบัติ ทั้งกระบวนการเผาและฝังเรื่องของ ศาสนพิธี ตลอดจนการป้องกันตนเองและผู้อื่น โดยไสยเวทย์ สัปเหร่อจะเรียนวิชากันแบบปากต่อปาก จาก การปฏิบัติกับของจริงเริ่มจากการเป็นลูกมือและก็จะจำวิธีการสืบทอดกันมา^{๖๙} ลักษณะและข้อปฏิบัติ เฉพาะตัวที่ต้องเรียนรู้ นับตั้งแต่การเรียนรู้เกี่ยวกับกรรมวิธีการจัดการศพ ข้อห้ามและข้อปฏิบัติ อาทิ การให้ความเคารพแก่นายป่าช้าหรือ “ดากเลียยกลา” คติความเชื่อในสังคม ความรู้ทางไสย ศาสตร์ หรือแม้กระทั่งการรักษาสิลอย่างเคร่งครัดในช่วงทำงาน สัปเหร่อยังมีความสำคัญอย่างมาก ต่อสังคมไทยในฐานะผู้ที่มีบทบาทสำคัญในประเพณีการตาย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันขั้นตอนและ บทบาทหน้าที่ในการจัดการพิธีกรรมเกี่ยวกับศพจะลดลงไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง แต่ สังคมก็ไม่อาจขาดคนที่ทำหน้าที่สัปเหร่อได้ บทบาทหน้าที่ของสัปเหร่อจึงแสดงถึงว่าเป็นผู้ที่มี ความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมความเชื่อการจัดการศพโดยเฉพาะ ฉะนั้นเมื่อมีคนตายเกิดขึ้นจึงมีพิธีกรรม และความเชื่อเกี่ยวกับพิธีศพซึ่งเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของสังคมไทย และมีบุคคลที่ได้รับการ เรียกขานว่า สัปเหร่อ ที่มีบทบาทหน้าที่สำคัญในการจัดการศพให้ได้รับการจัดการให้เรียบร้อยและ ถูกต้องตามประเพณีปฏิบัติของท้องถิ่น

๒.๓.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทได้มีหลากหลายทฤษฎีของนักวิชาการประมวลได้ ดังนี้

บทบาท ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หมายถึง การทำหน้าที่ ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทพ่อแม่ บทบาทครู หรือหน้าที่ซึ่งหมายถึง การปฏิบัติงานตามที่ได้รับ มอบหมาย^{๗๐}

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท หมายถึง หน้าที่หรือพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้บุคคลกระทำ^{๗๑}

^{๖๘} อรรถสม สุทธิสาคร, คนคันชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สารคดี, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒.

^{๖๙} งาม ลิขิต, สัปเหร่อ, หน้า ๓๓-๓๔.

^{๗๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๐๒.

^{๗๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๑๕.

สุชา จันทรเอน และสุรางค์ จันทรเอน อธิบายถึงความหมายของบทบาทไว้ว่า บทบาทที่ใกล้เคียงกับสถานภาพมาก บทบาทเป็นสิ่งที่บุคคลในสถานภาพต่างๆ พึงกระทำ นั่นคือ เมื่อสังคมกำหนดสิทธิและหน้าที่ให้สถานภาพใดอย่างไรแล้ว บุคคลในสถานภาพนั้นๆ จะต้องประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของตน^{๓๒}

สุพัตรา สุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า บทบาท คือ การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) ซึ่งมนุษย์แต่ละคนจะมีหลายบทบาท และแต่ละบทบาทจะมีความสมบูรณ์หรือสมมูลกันพอควร นอกจากนี้ยังได้กล่าวไว้ว่า บทบาทจะกำหนดความรับผิดชอบของงานต่าง ๆ ที่ปฏิบัติ ซึ่งจะช่วยให้บุคคลมีพฤติกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ^{๓๓}

งามพิศ สัตย์สงวน ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาทหมายถึง พฤติกรรมที่บุคคลหนึ่ง คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคม เพื่อทำให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์ พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้^{๓๔}

ทิตยา สุวรรณะชญ^{๓๕} ได้แสดงความคิดเห็นว่า บทบาทเป็นลักษณะพฤติกรรมที่กำหนด และยังได้แบ่งหน้าที่ออกเป็น “บทบาทตามอุดมคติ” (Ideal Role) หรือบทบาทที่ผู้ดำรงตำแหน่งของสังคมควรปฏิบัติและเป็นผลรวมของบทบาทตามอุดมคติ บุคลิกภาพของผู้ดำรงตำแหน่ง อารมณ์ขณะแสดงบทบาท และอุปสรรคของผู้ดำรงตำแหน่งที่มีอยู่ ปฏิกริยาของผู้เกี่ยวข้อง และได้สรุปฐานะตำแหน่งและบทบาททางสังคมไว้ดังนี้คือ

๑. มีสถานภาพ (Status) อยู่จริงในสังคมและมีอยู่ก่อนจะเข้าไปครองตำแหน่ง
๒. มีบทบาทที่ควรจะเป็น (Ought – to – be – Role) ประจำอยู่ในแต่ละตำแหน่ง
๓. วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ในสังคมนั้นๆ เป็นส่วนหนึ่งซึ่งสังคมในการ กำหนดฐานะ ตำแหน่ง บทบาทที่ควรจะเป็น

^{๓๒} สุชา จันทรเอน และสุรางค์ จันทรเอน, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, ๒๕๒๐), หน้า ๔๖.

^{๓๓} สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๐), หน้า ๓๐.

^{๓๔} งามพิศ สัตย์สงวน, สังคมและวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๗๓.

^{๓๕} ทิตยา สุวรรณะชญ, สังคมศาสตร์, แก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๐๕), หน้า ๔๒,

๔. ฐานะ ตำแหน่ง และบทบาทนั้น ได้มาจากการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ในสังคมนั้น

๕. บทบาทที่ควรจะเป็นนั้น ไม่น่าอนสมไปว่าจะเหมือนกับพฤติกรรมที่เป็นจริงของคนที่ครองฐานะตำแหน่ง เพราะพฤติกรรมเป็นจริงของปฏิกิริยาของคนที่มีต่อบทบาทที่ควรจะเป็นบุคลิกภาพของตนเองและของคนอื่นที่เข้าร่วมพฤติกรรมและเครื่องกระตุ้น (Stimulus) ที่มีอยู่ในเวลาและสถานที่ที่เกิดการติดต่อทางสังคม

ชุดา จิตพิทักษ์ มีความเห็นว่าบทบาทอาจพิจารณาได้ ๒ ความหมายคือ

๑. พิจารณาในโครงการ โครงสร้างทางสังคม บทบาท หมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ ซึ่งแสดงลักษณะโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น

๒. พิจารณาในโครงการการกระทำต่อกันหรือปฏิสัมพันธ์ทางสังคม บทบาทจึงหมายถึงผลสืบเนื่องที่มีแบบแผนของการกระทำเกิดการเรียนรู้ของบุคคลที่อยู่ในสถานภาพการปฏิสัมพันธ์นั้น^{๓๖}

ปรากฏการณ์อีกอย่างหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับบรรทัดฐาน ก็คือ “สถานภาพ” ทั้งนี้ก็เพราะว่า บรรทัดฐานมิได้ลอยตัวโดยอิสระ ในสังคมหากมีความผูกพันอยู่กับสถานภาพ กล่าวได้ว่า สังคมมนุษย์ ก็คือ “ตาข่ายของสถานภาพ” ซึ่งเป็นกุญแจไขทำให้ทราบถึงกิจกรรมของกลุ่มคนและสมาคม

สถานภาพ ก็คือ ตำแหน่งของบุคคลในสังคมหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ทุกสังคมหรือกลุ่มคนย่อมมีตำแหน่งมากมายและบุคคลคนเดียวอาจดำรงตำแหน่งหลายตำแหน่ง ในสังคมเชิงซ้อน คือ สังคมที่ประกอบด้วยคนกลุ่มใหญ่ ๆ หลายกลุ่มและคนเหล่านั้นมีความแตกต่างกันในด้านชีวิตความเป็นอยู่ การอาชีพ และมีอัตราการย้าย ถิ่นฐานสูงนั้น การปะทะสังสรรค์ทางตำแหน่งมิใช่เป็นไปในทางส่วนตัว เพราะฉะนั้น บรรทัดฐานหรือตำแหน่งช่วยให้นิติใหม่คนนั้นรู้ว่า เขาควรประพฤติหรือปฏิบัติอย่างไร บรรทัดฐานซึ่งเกี่ยวข้องกับสถานภาพเหล่านั้นก็คือ สิทธิหน้าที่ อกสิทธิ์ และภาวะจำยอม ซึ่งวินิจฉัยพฤติกรรมของมนุษย์ในการปะทะสังสรรค์ทางสังคม

เมื่อบุคคลดำรงตำแหน่งในสังคมหรือกลุ่มคน บุคคลนั้นย่อมแสดงบทบาท (Role) ตามตำแหน่งนั้น ๆ เพราะฉะนั้นโดยปกติวิสัยแล้ว สถานภาพและบทบาทจึงเป็นสิ่งที่ควบคู่กันไปอย่างไรก็ดี บทบาทหรือการปฏิบัติหน้าที่ย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลที่เขาดำรงตำแหน่งนั้น ๆ เพราะฉะนั้น

^{๓๖} ชุดา จิตพิทักษ์, พฤติกรรมบุคคลในองค์กรเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สารมวลชน, ๒๕๒๒)

บทบาทจึงเป็นรูปแบบที่เคลื่อนไหวหรือรูปการทาง พฤติกรรมของตำแหน่ง กล่าวคือ มีสิทธิหน้าที่ และอภิสิทธิ์ต่าง ๆ แต่บทบาทหรือการปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละคนย่อมแตกต่างกันออกไป

๒.๓.๓ บทบาทของสัปเหร่อ

บทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีศพจึงเป็นพฤติกรรมการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ที่ได้รับตำแหน่งทางสังคมหรือกิจกรรม และภาระหน้าที่ที่มีความเกี่ยวข้องต้องดำเนินการ จากการศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพ จะมีความสอดคล้องกับพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับพิธีงานศพที่ได้ศึกษาไว้ข้างต้น แต่บางพิธีกรรม ความเชื่อหรือขั้นตอนอาจไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับบทบาทหน้าที่ของสัปเหร่อ ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทหน้าที่ของญาติพี่น้องของผู้ตาย พระสงฆ์ ผู้นำทำพิธีกรรมทางศาสนาเป็นต้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาและรวบรวมพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับพิธีงานศพที่มีความเกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่ของสัปเหร่อ ได้ดังนี้

๑) การบอกหนทาง

การบอกหนทางจะกระทำโดยบุคคลที่มีความใกล้ชิดกับผู้ป่วยหรือคนลำบากก่อนใกล้สิ้นลมหายใจ รวมทั้งสัปเหร่อก็อาจได้รับหน้าที่นี้ได้ เนื่องจากสัปเหร่อก็คือบุคคลที่อยู่ในสังคมเดียวกันกับผู้ป่วยมีความคุ้นเคยกับครอบครัวของคนลำบาก และเป็นผู้ที่ญาติพี่น้องของคนลำบากเชื่อว่าจะสามารถนำทางให้ดวงวิญญาณของผู้ป่วยไปสู่สุคติได้เมื่อยามคนลำบากสิ้นใจ เพราะสัปเหร่อเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับวัดและพระสงฆ์ จึงได้รับความเชื่อถือจากสังคมนั้น^{๓๓}

๒) การอาบน้ำศพ

การอาบน้ำศพจะปฏิบัติโดยญาติพี่น้องและหรือผู้มีความรู้ในการปฏิบัติซึ่งควรจะเป็นหน้าที่ของสัปเหร่อ^{๓๔} หรือผู้ที่เกี่ยวข้อง ในปัจจุบันอาจเป็นหน้าที่ของพยาบาลหรือเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล ด้วยเหตุจากอาการเจ็บป่วยที่จะต้องเข้ารับการรักษาและเสียชีวิตในขณะนั้น จะมีการจัดการทำความสะอาดศพ นิคยาศพ ตกแต่งสภาพศพเป็นต้น และญาติเป็นเพียงผู้มารับศพกลับไปบำเพ็ญกุศลตามประเพณี

^{๓๓} ชาติชาย มานิตยกุล, “วิถีชีวิตสัปเหร่อในกรุงเทพมหานคร”, **ปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐), หน้า ๕๔.

^{๓๔} พวงผกา ประเสริฐศิลป์, **ประเพณีไทยกับการเปลี่ยนแปลงตามกระแสวัฒนธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๒), หน้า ๘๓.

๓) การแต่งตัวศพ

เมื่ออาบน้ำศพแล้วต้องแต่งตัวหิวมศพ ซึ่งจะแตกต่างกันบางแห่งหิวมไปทางซ้าย บางแห่งหิวแบ่งหน้าแบ่งหลัง บางแห่งหิว ๓ หนเท่านั้น และที่เหมือนกันทุกแห่งคือ เมื่อหิวมให้กับศพแล้วจะต้องหักหิวทิ้งหรือโยนลงในโลงบางแห่งหัก ๒ ท่อน บางแห่งหัก ๓ ท่อน ขึ้นอยู่กับสัปเหร่อแต่ละคน แต่ละท้องถิ่น^{๗๕}

การนุ่งผ้าศพจะจัดการแต่งกายศพด้วยชุดเสื้อผ้าที่ดีที่สุด หรือชุดที่ผู้ตายชอบใส่ และบางแห่งนิยมนุ่งผ้าให้ศพโดยการสวมเสื้อกลับกัน^{๗๖} บางแห่งนิยมการนุ่งผ้า ๒ ชั้น ตามประเพณีนิยม เรียกได้ว่าเป็นการนุ่งผ้าสำหรับศพ หรือ “แต่งให้กับผี” ขึ้นอยู่กับผู้มีความรู้หรือสัปเหร่อแต่ละคนแต่ละท้องถิ่น

ส่วนการเอาเงินใส่ปากศพนั้นอดีตกล่าวว่าเพื่อเป็นค่าจ้างแก่สัปเหร่อที่จะนำศพไปเผา และการใส่ไว้ในปากก็เพื่อสะดวกแก่การค้นหา หรือถ้าในกรณีเจ้าภาพสัญญาจะให้ค่าจ้างแก่สัปเหร่อภายหลัง ถ้าไม่ใส่เงินไว้ในปากก่อนเกรงว่าสัปเหร่อจะไม่ยอมในเวลามัดศพเพราะเจ้าภาพอาจบิดพลิ้วไม่ยอมจ่ายค่าจ้าง^{๗๗} อีกนัยหนึ่งกล่าวว่าเมื่อได้เวลาเผาจะนำเงินออกจากปากศพและเก็บไว้เป็นที่ระลึกรหรือเครื่องราง^{๗๘}

๔) การมัดตราสัง

ผู้ทำหน้าที่มัดตราสังต้องเป็นผู้ที่ได้ฝึกหัดเคยมัดศพและเรียนรู้คาถาที่จะว่ากล่าวในเวลาผูกมัดศพ^{๗๙} หรือสัปเหร่อในการมัดตราสังศพด้วยด้ายหรือฝ้ายดิบขนาดโตเท่านิ้วก้อยผูกเป็น ๓ เปราะ คือ ที่เท้า เอว และคอ

๕) การเบิกโลง

การเบิกโลงจะเป็นหน้าที่ของสัปเหร่อหรือผู้ที่มีความรู้ชำนาญในการใช้คาถาอาคม การประกอบพิธีกรรมเบิกโลงตามขั้นตอนพิธีกรรมความเชื่อประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น

^{๗๕} เสถียร โกเศศ, การตาย, หน้า ๕๕.

^{๗๖} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม, หน้า ๔๒๐.

^{๗๗} อุดม เชยกิจวงศ์, ประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นไทย, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒๕.

^{๗๘} เสถียร โกเศศ, การตาย, หน้า ๖๐.

^{๗๙} อุดม เชยกิจวงศ์, ประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นไทย, หน้า ๓๒๕.

๖) การทำเครื่องประกอบโลง

เมื่อทำการเบิกโลงเสร็จแล้วจะทำเครื่องประกอบโลง ซึ่งจะประกอบด้วยฟากหรือฝือกที่ทำด้วยไม้ไผ่ ถักด้วยหวายเรียงกันทำเป็นหมอนรอง ใช้ใบตองตานี ๓ ยอด มาปูรองกันน้ำเหลืองไหลลงก้นโลง และการทำบันไดหลังโลงหรือบันไดผี^{๔๔}

๗) การตั้งศพ

หลังจากนั้นจะทำการบรรจุศพลงในโลง และตั้งไว้ที่บ้านหรือที่วัดเพื่อบำเพ็ญกุศพล โดย การตั้งศพต้องหันศีรษะไปทางทิศตะวันตกตามประเพณีความเชื่อสืบมา^{๔๕}

๘) การจุดไฟไว้หน้าศพ

ศพที่ยังอยู่ในบ้านเรือน แม้จะนำเข้าโลงแล้วหรือยังก็ตาม จะทำการตามไฟศพไว้ปลายเท้า ซึ่งกล่าวถึงปริศนาหลายประการ เช่น เช่น เป็นเครื่องเตือนสติคนเป็นให้หาทางไปแต่ทางสว่างบ้างก็กล่าวถึง คราวตายแล้วธาตุทั้ง ๔ ก็แยกกันไป จึงจุดไฟตามไว้เป็นพยาน^{๔๖} และการให้ความหมายเป็นประทีปส่องให้คนทั้งหลายรู้ว่าตรงนั้นมีศพ จะได้ไม่เดินไปกระทบในเวลากลางคืน หรือใช้เป็นแสงสว่าง ซึ่งเรียกว่า “ไฟยาม” หรือ “ตะเกียงชีวิต”^{๔๗}

๙) การนำศพออกจากบ้าน

การนำศพออกจากบ้าน มีขั้นตอนที่ยึดถือปฏิบัติหลายขั้นตอน คือ ไม่ห้ามศพลอดซอก การชักฟากสามซี่ตีหมอสวมใบ การทำประคูปาเมื่อนำศพออกไปพ้นประตูแล้ว จะรื้อทิ้งเพื่อป้องกันไม่ให้วิญญาณผู้ตายกลับมาบ้านได้ การชดข้าวสารระหว่างทาง การใช้ไม้ขีดนำทาง และ ห้ามห้ามข้ามนาข้ามสวน

๑๐) การโปรยข้าวตอก

การโปรยข้าวตอกในระหว่างเคลื่อนขบวนศพไปวัด หรือป่าช้าตลอดเส้นทาง

^{๔๔} อรสม สุทธิสาคร, คนถิ่นชีวิต, หน้า ๕๓.

^{๔๕} พระครูสมุห์ประสงค์ จิตปัญโญ, สังเกต ราชวัติ ดอกไม้ธูปเทียน และประเพณีทำศพ, หน้า ๔๖.

^{๔๖} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

^{๔๗} มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม, หน้า ๔๒๑.

๑๑) การเผาศพ

ก่อนการเผาศพสัปเหร่อจะมีความเชื่อในการทิ้งเบี้ยให้ตกเลียยากลา เพื่อซื้อที่สำหรับฝังหรือเผาศพกับเจ้าของป่าช้า และจะนำโลงศพเดินเวียนเชิงตะคอนจากซ้ายไปขวา ๓ รอบ^{๔๔} ก่อนนำศพตั้งบนเชิงตะคอน หลังจากนั้นจะเปิดฝาโลง ตัดตราสังออก นำน้ำมะพร้าวมาล้างหน้าศพ เพื่อให้ลูกหลานผู้ตายได้ดูหน้าเป็นครั้งสุดท้ายก่อนการเผาศพ นอกจากนั้นยังมีความเชื่อในการโยนผ้าขี้มามศพที่กำลังลุกไหม้ ๓ ครั้ง และการชักฟืน ๓ คุ้น อันเป็นการเสร็จพิธีการเผาศพ

๑๒) วันเผาศพ

วันเผาศพเป็นความเชื่อเกี่ยวกับการกำหนดวันเผาศพ ตามความเชื่อของผู้มีความรู้ด้านพิธีกรรม หรือสัปเหร่อ คือ ถ้าตายวันข้างขึ้นให้เผาวันคี่ ถ้าตายวันข้างแรมให้เผาวันคู่ และยังห้ามเผาในวันสุกข์ เพราะถือว่าเป็นวันมงคล วันที่เป็นสุข ไม่ควรทำให้ทุกข์ ห้ามเผาในวันพฤหัสบดี เพราะเป็นวันครู และห้ามเผาวันพระ เพราะเป็นวันที่ต้องรักษาศีล ถ้าเผาวันนี้จะเป็นการรบกวนชีวิตสัตว์ที่อยู่ในศพ^{๔๕}

๑๓) การแปรรูป

ตอนเช้าตรู่ของวันที่ถัดจากวันเผา สัปเหร่อผู้เผาศพจะมาแปรรูปก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ถือว่าเพื่อให้ผู้ตายได้รับอรุณของวันใหม่ จะนำกระดูกของผู้ตายมาทำให้เป็นรูปคน หันด้านที่เป็นศีรษะไปทางทิศตะวันตก แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาชักบังสุกุลตาย เสร็จแล้วลบลูบรูปเดิมเสียทำเป็นรูปขึ้นใหม่ ให้เป็นรูปคน หันด้านศีรษะไปทางตะวันออก สมมติว่าเป็นการเกิด เจ้าภาพบางรายจะเอาแก้วแหวนเงินทองโปรยลงบนกระดูกประพรมด้วยของหอม นำน้ำผสมขมิ้นซึ่งถือเป็นน้ำแม่คงคา น้ำมะพร้าวถือเป็นหัวใจของจุฬามณี และน้ำหอม นำน้ำทั้งหมดนี้มาพรมกระดูก เรียกว่า กำยานรื้อยแปด^{๔๖} แล้วจึงนิมนต์พระมาชักบังสุกุลเป็น จึงถือว่าเสร็จพิธี

๑๔) การเก็บอัฐิ

เมื่อแปรรูปเสร็จแล้วจะเก็บกระดูกใส่โกศ ส่วนถ้าใช้ผ้าขาวห่อไว้ นำไปลอยน้ำ นำไปฝังหรือบรรจุพระเจดีย์ หรือหากมีการทำบุญเลี้ยงพระเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย เรียกว่า ทำบุญอัฐิ ๗ วันหลังเผา หรือบางแห่งจะทำต่อเนื่องให้เสร็จงานในรวดเดียวเลย^{๔๗}

^{๔๔} อุดม เชยกิจวงศ์, ประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นไทย, หน้า ๓๒๘.

^{๔๕} แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและประเพณี, (กรุงเทพมหานคร : เจริญจิต, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗๖.

^{๔๖} อรสม สุทธิสาคร, คนคันชีวิต, หน้า ๖๓.

^{๔๗} เสฐียร โกเศศ, ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต, หน้า ๒๖๓.

สรุปจากการศึกษาบทบาทของสัปเหร่อต่อพิธีงานศพมี ๑๔ ขั้นตอน ได้แก่ การบอก
หนทาง การอาบน้ำศพ การแต่งตัวศพ การมัดตราสัง การเบิกโลง การทำเครื่องประกอบโลง การตั้ง
ศพ การตามไฟหน้าศพ การนำศพออกจากบ้าน การโปรยข้าวตอก การเผาศพ การกำหนดวันเผาศพ
การแปรรูป และการเก็บอัฐิ

๒.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกพจน์ เดชวงศ์ญา^{๕๒} ศึกษาความเชื่อและพิธีเกี่ยวกับความตายของชาวอำเภอดอย
สะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีการสืบทอดการประกอบพิธีกรรมมาแต่
โบราณ โดยให้ความสำคัญแก่ขั้นตอนและรายละเอียดของพิธีก่อนตาย พิธีเกี่ยวกับศพและพิธีหลัง
งานศพ ซึ่งถือเป็นภาระและความรับผิดชอบของคนในครอบครัว ลูกหลานญาติพี่น้องที่ได้ร่วมกัน
จัดขึ้นเพื่อบุคคลอันเป็นที่รักครั้งสุดท้ายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดกันมา ชาวบ้านป่าป้องและ
ชาวบ้านป่าฝาง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ แบ่งการตายออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ การตาย
ดีและการตายร้าย การตายดี คือ การตายตามธรรมชาติ การหมดสิ้นลมหายใจตามอายุขัย การตาย
ด้วยโรคร้ายไข้เจ็บและนอนหลับตาย ส่วนการตายร้าย คือ การตายไม่ปกติที่เกิดจากอุบัติเหตุ ภัย
ธรรมชาติ การฆ่าตัวตายและตายจากการคลอดที่ผิดปกติ ผู้วิจัยพบว่า ในการประกอบพิธีกรรมของ
ศพที่ตายดีแตกต่างจากการตายร้าย กล่าวคือ พิธีศพของการตายดีประกอบด้วยขั้นตอนที่พิธีพิถัน
สง่างามและก่อให้เกิดความอบอุ่น ส่วนพิธีศพที่เกิดจากการตายร้ายจะรวบรัดเจียมเหงาและข้อห้าม
ต่าง ๆ มากมาย แม้กระทั่งในปัจจุบันชาวบ้านป่าป้องและชาวบ้านป่าฝาง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด
เชียงใหม่ยังคงประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเช่นเดียวกับในอดีต เป็น
มรดกตกทอดทางวัฒนธรรมที่อยู่เคียงคู่กับชุมชนหมู่บ้านจนกลายมาเป็นธรรมเนียมประเพณีและ
เป็นเอกลักษณ์ของชาวล้านนา

ชาติชาย มานิตยกุล^{๕๓} มุ่งศึกษาวิถีชีวิต ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม และบทบาทและ
หน้าที่ของสัปเหร่อในกรุงเทพมหานคร พบว่า ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมของสัปเหร่อใน
กรุงเทพมหานครมี ๑๔ ขั้นตอน ได้แก่ ๑) การอาบน้ำศพ ๒) การแต่งตัวศพ ๓) การรดน้ำศพ ๔)
การมัดตราสัง ๕) การเบิกโลง ๖) การตั้งศพ ๗) การสวดอภิธรรมบำเพ็ญกุศล ๘) การเช่นศพ ๙)

^{๕๒} เอกพจน์ เดชวงศ์ญา, “การศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับความตายของชาวอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด
เชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

^{๕๓} ชาติชาย มานิตยกุล, “วิถีชีวิตสัปเหร่อในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรจน์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

การทิ้งเบี้ยให้ตากเลียขกลา ๑๐) การนําน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ ๑๑) การบวชน้ำไฟ ๑๒) การเผาศพ ๑๓) การแปรรูป ๑๔) การเก็บอัฐิ ส่วนด้านบทบาทและหน้าที่ของสัปเหร่อในกรุงเทพมหานครโดยมากที่ปฏิบัติเหมือนกันตามขั้นตอนของพิธีกรรม คือ มีบทบาทและหน้าที่ในการอาบน้ำศพ การแต่งตัวศพ การตั้งศพ การเผาศพ การแปรรูป และการเก็บอัฐิ ขั้นตอนของพิธีกรรมนอกจากนี้บางขั้นตอน คือ การรดน้ำศพ การสวดอภิธรรมบำเพ็ญกุศล การเซ่นศพ และการบวชน้ำไฟ เป็นบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์หรือเจ้าของศพ บางขั้นตอน คือ การมัดตราสัง การเบิกโลง การทิ้งเบี้ยให้ตากเลียขกลา และการนําน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ สัปเหร่อบางคนไม่ปฏิบัติ

ทวีศักดิ์ วรฤทธิ์เรืองอุไร^{๕๔} กล่าวไว้ในบทนำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “สัปเหร่อกับการจัดการศพของชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนมอญริมแม่น้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี” ว่าในพิธีกรรมศพของไทยพุทธจะมีคนกลุ่มหนึ่งที่ได้รับการเรียกขานว่าเป็น “สัปเหร่อ” เป็นบุคคลที่รับหน้าที่จัดการเรื่องต่าง ๆ ในงานศพซึ่งเป็นพิธีกรรมที่สำคัญ แต่เรากลับมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสัปเหร่อผู้ใกล้ชิดกับพิธีกรรม ความตาย และร่างไร้วิญญาณค่อนข้างน้อย จึงมีคำถามเกิดขึ้นมาว่า “สัปเหร่อคือใคร” และ “สัปเหร่อมีที่ทางอย่างไรในสังคมที่เขาดำเนินชีวิตอยู่” สัปเหร่อเป็นกลุ่มคนที่มีพลวัตเชื่อมโยงไปกับสังคมค่อนข้างมาก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดมากที่สุดคือการเปลี่ยนคำจากสัปเหร่อมาเป็น “เจ้าหน้าที่ฌาปนสถาน” ดังนั้นการศึกษาเรื่องสัปเหร่อ จึงน่าจะมีประโยชน์ในฐานะเป็นหลักฐานบางประการต่อความเคลื่อนไหวของสังคมได้

พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ ฐานวุฑฺโฒ (ใจกว้าง)^{๕๕} ศึกษาความเปลี่ยนแปลงการจัดงานศพของชาวพุทธ : กรณีศึกษา บ้านหมื่น ตำบลนาปรัง อำเภอบาง จังหวัดพะเยา ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่า การจัดพิธีศพในพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาล นับตั้งแต่การจัดพระบรมศพของพระศาสดา พระพุทธบิดา พุทธสาวกจบจนถึงพิธีการจัดงานศพของชาวพุทธในประเทศไทย นับตั้งแต่เจ้านายชั้นสูงในราชวงศ์ จนถึงพระสงฆ์และสามเณรชนทั่วไป โดยเฉพาะล้านนา ล้วนเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูกตเวทิตะของอนุชนรุ่นหลังที่ต้องการสักการะศพ ให้ดวงวิญญาณไปสู่สุคติ

^{๕๔} ทวีศักดิ์ วรฤทธิ์เรืองอุไร, “สัปเหร่อกับการจัดการศพของชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนมอญริมแม่น้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี”, วิทยานิพนธ์คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๘), หน้า ๕๖.

^{๕๕} พระอธิการพิพัฒน์พงษ์ ฐานวุฑฺโฒ (ใจกว้าง), “ความเปลี่ยนแปลงการจัดงานศพของชาวพุทธ : กรณีศึกษา บ้านหมื่น ตำบลนาปรัง อำเภอบาง จังหวัดพะเยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๖.

ที่ตีเหมือนกัน แล้วแต่ว่ากาลเวลา สถานที่ และความนิยมของท้องถิ่น ดังจะเห็นความแตกต่างกัน คือ การจัดพิธีศพในครั้งพุทธกาลก็จะจัดแบบเรียบง่ายเน้นเนื้อหาสาระ ไม่มีการเก็บศพไว้หลายวัน สูงสุดก็ไม่เกิน ๗ วัน การจัดศพไม่ซับซ้อนมากมาย เน้นการสักการะศพด้วยของหอมต่างๆ มีการทำบุญอุทิศกุศลให้ผู้ล่วงลับ มีการละเล่นตามความเหมาะสมตามความต้องการของญาติ เช่น กรณีการจัดพิธีศพของพระสาวก และพิธีศพทุกศพมีการเผาเป็นที่สุดแม้พระบรมศพของพระศาสดาแล้วมีการนำอัฐมาบรรจุเป็นสถูปเจดีย์ไว้ให้มหาชนได้สักการะเพราะเป็นบุคคลสำคัญ ส่วนการจัดพิธีศพของชาวพุทธล้านนา นั้นสามารถแยกพิธีกรรมการจัดศพออกเป็น ๓ ประเภทคือ การจัดศพเจ้านายชั้นสูง การจัดพิธีศพของพระสงฆ์ และการจัดพิธีศพของสามัญชนทั่วไป การจัดพิธีศพนั้นส่วนใหญ่มักมีจุดมุ่งหมายอันเดียวกันคือต้องการส่งให้ดวงวิญญาณของผู้ล่วงลับไปสู่สุคติที่ดี การจัดพิธีศพของเจ้านาย และพระสงฆ์ นั้นจะมีความแตกต่างจากสามัญชนทั่วไป ที่เครื่องสักการะศพ มีการใส่ปราสาทศพที่มีความสูงใหญ่ และงดงามบนหลังนกหัสติลิงค์ และมีการชักลากไปสู่ที่เผา หรือมีการจัดสร้างเมรุชั่วคราวในการเผาศพ และมีการกำหนดสถานที่เผาตามแต่ฐานันดรศักดิ์ เช่น ที่วัด หรือที่วังเมรุ หรือที่ป่าช้า เป็นต้น และมีการได้รับพระราชทานเกียรติจากราชวงศ์ชั้นสูง เช่น งานพระศพพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เป็นต้น ส่วนศพพระสงฆ์ก็ได้รับการจัดศพที่ยิ่งใหญ่ไม่แพ้ศพเจ้านายเหมือนกันเพราะเป็นที่นับถือของประชาชนทั่วไป หากเป็นพระสงฆ์ที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ และพระสงฆ์ที่บวชมาเป็นเวลานานได้รับยกย่องให้เป็น “ครูบา” ส่วนงานศพของสามัญชนทั่วไปก็จะจัดตามฐานะในอดีตไม่มีการใส่ปราสาทศพ ไม่มีการลากจูง จะจัดพิธีศพต้องคำนึงจารีตประเพณีและข้อห้ามของชุมชนเป็นหลัก เป็นการจัดพิธีศพที่ดูเรียบง่ายเศร้าโศก ต่อมาภายหลังการจัดพิธีศพไม่ว่าจะเป็นศพของเจ้านาย พระสงฆ์ หรือสามัญชน ดูเหมือนไม่แตกต่างกันมากนัก มีการทำบุญอุทิศกุศล มีปราสาท การชักลากไปสู่ที่เผา มีดนตรีแห่ มีการเลี้ยงอาหารแขกที่มาร่วมงาน ขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพศพนั้นๆ ที่ไม่ให้ผิดจารีตประเพณี และให้สมเกียรติแก่ผู้วายชนและฐานะของตนเอง

ส่วนพิธีกรรมในการจัดงานศพของบ้านหมื่น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีรูปแบบพิธีกรรม เริ่มจากพิธีกรรมเตรียมพร้อมรับกับความตาย ซึ่งเป็นพิธีที่ประกอบขึ้นเพื่อสร้างกำลังใจให้กับผู้ป่วย เพื่อให้ผู้ป่วยมีสภาพจิตใจที่เข้มแข็ง จิตใจไม่ฟุ้งซ่าน และเพื่อเตรียมตัวเตรียมใจก่อนที่จะเสียชีวิต ขั้นตอนพิธีกรรมประกอบด้วย การเทศน์คัมภีร์มหาวิบาก การบูชาข้าวพระเมืองแก้ว พิธีตานข้าว (ถวายสะพาน) พิธีกรรมขอขมาแก้วดังสาม (ขอขมาพระรัตนตรัย) ต่อมาเมื่อมีการเสียชีวิตจะมีพิธีกรรมการจัดงานศพ ซึ่งเริ่มตั้งแต่การแจ้งข่าวการตาย หลังจากนั้นมีการอาบน้ำศพ การจัดแต่งตัวให้ศพ แล้วก็นำศพบรรจุโลงหรือหีบศพ และมีการตั้งศพบำเพ็ญกุศล สวดอภิธรรมศพตามวันเวลาที่กำหนดขึ้น ในระหว่างการตั้งศพนั้นมีการจัดเตรียมสิ่งของและเครื่องไทยทานเพื่อถวาย

พระในวันฉาปนกิจศพ คือ การประคิฐ์ดอกไม้ประดับงานศพ สร้างปราสาทใส่ศพ สร้างเรือนทานสำหรับอุทิศให้ผู้ตาย เมื่อถึงวันที่กำหนดการฉาปนกิจศพจะนิมนต์พระสงฆ์มารับไทยทานที่บ้านศพ หลังจากนั้นมีการเคลื่อนศพไปสู่ป่าสุสานเพื่อประกอบพิธีกรรมต่อไป หลังจากเผาศพเสร็จแล้วในวันรุ่งขึ้นมีการดับกองฟอน และนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ครอบครัวต่อไป รูปแบบและพิธีกรรมการจัดงานศพของบ้านหมื่น ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงหลายประการ ในส่วนพิธีกรรมก่อนตายส่วนใหญ่ยังถือปฏิบัติอยู่ แต่สำหรับพิธีกรรมหลังการตายมีพิธีกรรมหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไป แต่สาระของพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนายังคงอยู่ และอาจกล่าวได้ว่าการปรับเปลี่ยนการปฏิบัติให้ถูกต้องตามระเบียบมากขึ้น ส่วนรูปแบบขั้นตอนพิธีกรรมอื่นที่เป็นส่วนของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เช่น การอาบน้ำศพ การนุ่งผ้าศพ การประคิฐ์ดอกไม้ประดับโลงศพ การใช้ปราสาทใส่ศพ การสร้างเรือนทาน มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยม รวมถึงรูปแบบการประกอบพิธีกรรมด้านอื่นๆ เช่น การเลี้ยงทวยไข่ ขั้นตอนการใส่ฝืนเป็นชั้นๆ ตามเดือนที่เผาศพ การก่อกองไฟหน้าป่าช้า การสวดวิญญู หมู่ พิธีกรรมขั้นตอนบางอย่างได้เลิกไปไม่ถือปฏิบัติ และรับเอาวัฒนธรรมอื่นมาปฏิบัติแทน

พระครูถิลาณธรรมโฆษ (รุ่ง กลยาโณ)^{๕๖} การศึกษาคตินิยมจากประเพณีงานศพ : กรณีศึกษาชุมชนตำบลตรวจ อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์ ผลจากการศึกษาแนวคิดความตายและประเพณีการจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า ความตาย คือกระบวนการจบของชีวิต หมายถึงการสิ้นใจ, การสิ้นสภาพของการมีชีวิต แนวคิดเรื่องความตายในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท มองว่าความตายเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชีวิต แต่สาระแห่งการตายสามารถนำมาสร้างสิ่งดีงาม นำมาเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทมัวเมาในวัยในชีวิต เป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรม และปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรให้บรรลุผลต่อไป ส่วนประเพณีการจัดงานศพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น สมัยพุทธกาลจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายเฉพาะบุคคลสำคัญ เช่น พระพุทธเจ้า พระพุทธบิดา และพระพุทธสาวกบางรูป ส่วนบุคคลทั่วไปไม่ปรากฏว่ามีพิธีกรรมด้านนี้ แต่มีการจัดการเกี่ยวกับศพอย่างเรียบง่ายโดยการเผา การฝัง การทิ้งศพให้เป็นอาหารของสัตว์ การนำศพลอยแม่น้ำ และผลจากการศึกษา ประเพณีการจัดงานศพในชุมชนตำบลตรวจพบว่า ชุมชนตำบลตรวจเป็นชุมชนชาวทวายหรือส่วย มีข้อปฏิบัติเมื่อมีคนป่วยใกล้ตาย มี

^{๕๖} พระครูถิลาณธรรมโฆษ (รุ่ง กลยาโณ), “การศึกษาคตินิยมจากประเพณีงานศพ : กรณีศึกษาชุมชนตำบลตรวจ อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔๓.

ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ มีประเพณีการปฏิบัติในการสวดศพ มีประเพณีการบวชน้ำศพและการ
 จูงศพ มีประเพณีการปฏิบัติ ในการเผาศพ และมีประเพณีการเก็บอัฐิและทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย เป็น
 ลักษณะเฉพาะของตนเอง ปัจจุบันประเพณีการจัดงานศพของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม
 บ้าง อย่างเช่นแต่เดิมนั้นมัก นิยมฝังศพไว้ก่อน แต่ปัจจุบันเมื่อตายแล้วมักนิยมทำบุญอุทิศปณิกกิจ
 เผาให้แล้วเสร็จ ซึ่งแต่ละชุมชนก็จัดงานศพตามฐานะของเจ้าภาพ แต่ในขั้นตอนพิธีการต่างๆ ชุมชน
 ก็ยังยึดถือเอาประเพณี และข้อปฏิบัติที่ทำสืบ ๆ ต่อกันมา ตามความเชื่อดั้งเดิมบวกกับความเชื่อทาง
 พระพุทธศาสนา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย

บุญยืน ศิริรักษ์^{๕๑} การศึกษาประเพณีเกี่ยวกับการตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษา
 เฉพาะกรณีประเพณีเกี่ยวกับการตายในสังคมไทย ผลการศึกษาวิจัยพบว่า การตายในทัศนะของ
 พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีความหมายเกี่ยวกับความสิ้นสุดของชีวิต โดยพระพุทธศาสนาเห็นว่า
 การตายเป็นสิ่งที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่มนุษย์ทุกคนจะต้องตายไม่มีใครสามารถที่จะหลีกเลี่ยง
 การตายไปได้ นอกจากนั้นพระพุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์ไม่ควรกลัวการตาย แต่พึงวางท่าทีเพื่อที่จะ
 ปฏิบัติต่อการตายได้อย่างเท่าทัน ไม่หวั่นไหวเพราะอำนาจของการตาย ตามปกติโดยทั่วไปมนุษย์
 จะกลัวต่อการตาย และเมื่อมีการตายเกิดขึ้นมนุษย์ก็ควรใช้การตายนั่นเป็นสื่อในการสอนหลักธรรม
 เรื่องความไม่แน่นอนของชีวิต ประเพณีเกี่ยวกับการตายนั้นพระพุทธศาสนาสอนให้ทำอย่างเรียบง่าย
 ไม่ฟุ่มเฟือยในสังคมไทยมีความเชื่อต่อการตายในหลากหลายมิติ ดังนั้นจึงมีขั้นตอนการปฏิบัติ
 เมื่อมีการตายที่ค่อนข้างซับซ้อน เพราะประเพณีเกี่ยวกับการตายนั้มีองค์ประกอบของความเชื่ออยู่
 ๔ ประเภทคือ (๑) ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ เป็นความเชื่อเรื่องวิญญาณ (๒) ความเชื่อในศาสนา
 พุทธ (๓) ความเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์ (๔) ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ และความเชื่อท้องถิ่น เมื่อมี
 ความเชื่อเช่นนี้ย่อมทำให้การประกอบพิธีกรรมมีความหลากหลาย ในประเพณีเกี่ยวกับการตายใน
 สังคมไทยนั้นมีปัญหาหลายด้าน โดยเฉพาะปัญหาด้านค่านิยมและความเชื่อที่ผิดๆ โดยเชื่อว่าการ
 จัดงานศพต้องทำอย่างอลังการหรือความสนุกสนานในงานด้วยการเล่นการพนัน

^{๕๑} บุญยืน ศิริรักษ์, “การศึกษาประเพณีเกี่ยวกับการตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะ
 กรณีประเพณีเกี่ยวกับการตายในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๕.

๒.๕ กรอบแนวคิดของการวิจัย

ภาพที่ ๑ กรอบแนวคิดของการวิจัย

